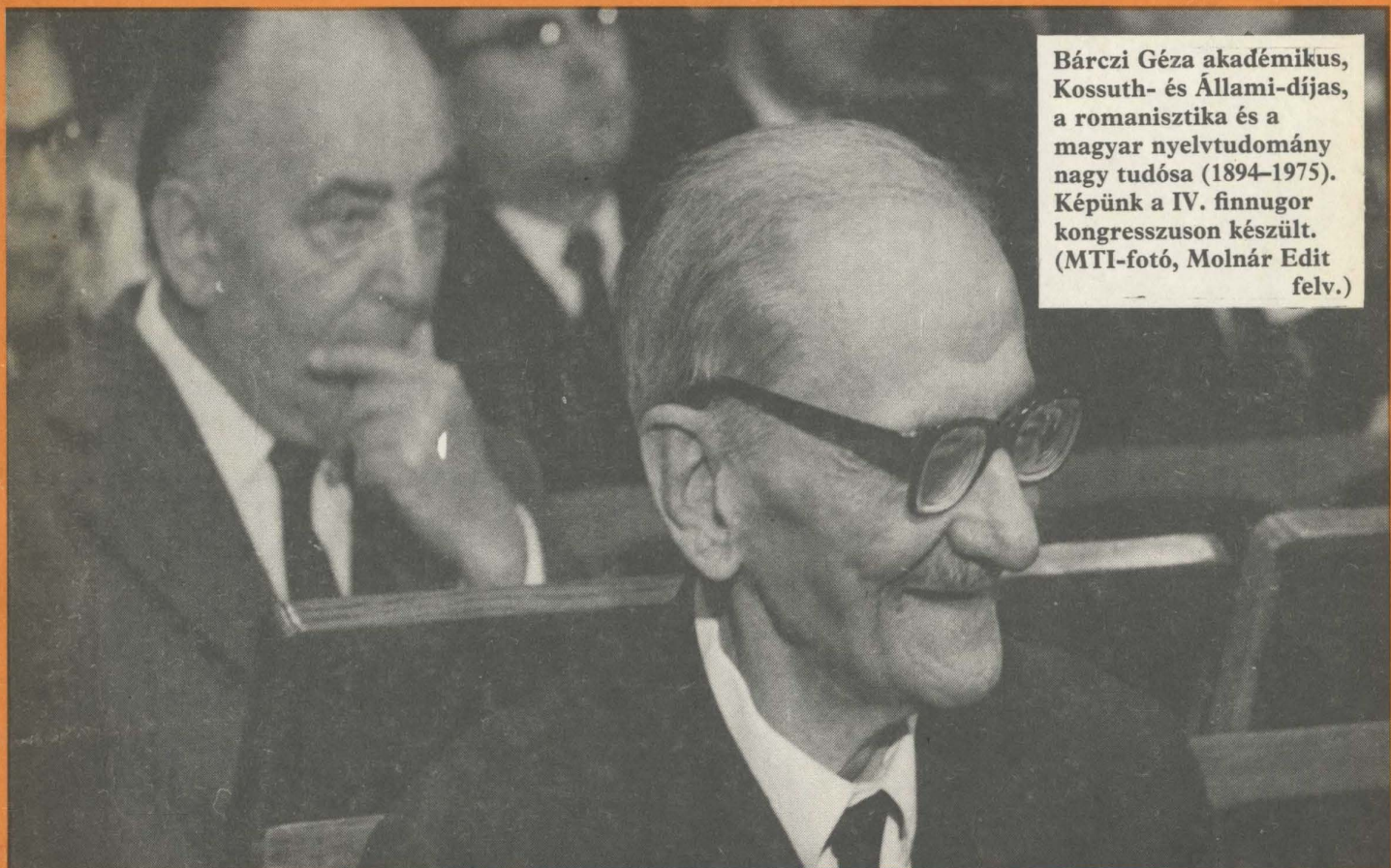

ÉDES

V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM
1983. OKTÓBER–DECEMBER
ÁRA: 9,50 FORINT

ANYANYELVÜNK

Bárczi Géza akadémikus,
Kossuth- és Állami-díjas,
a romanisztika és a
magyar nyelvtudomány
nagy tudósa (1894–1975).
Képünk a IV. finnugor
kongresszuson készült.
(MTI-fotó, Molnár Edit
felv.)

A tartalomból:

É. Kiss Sándor:
Azután jön a „bájoló-
gia”?

Lukácsy Sándor:
Gyógyszerpont

Lőrincze Lajos:
Életünk és a kenyér

Bajor Nagy Ernő:
Rázós úton

Szepesy Gyula:
Hol a hiba, mi a hiba?

G. Varga Györgyi:
Lapok fednek – lap-
pok fednek

Kemény Gábor:
Hozott anyagból

Ladó János:
Nemesi-e a kettős
családnév?

*M. Korchmáros Va-
léria:*
Pontosság vagy pon-
toskodás?

Azután jön a „bájológia”?

A tévében úgy június dereka táján körülbelül ezt hallhattuk: Elhagyta a naprendszert, s eddig ismeretlen térségben folytatja útját a *Pájónír*. A *Pájónír* a kilencvenes évekig küldheti jeleit a Földre. A *Pájónír* választ adhat arra a kérdésre, van-e a naprendszernek egy tizedik, eddig még ismeretlen bolygója.

Már korábban is hallottam egyik ifjú bemondónőnkől a Pájónírról, de akkor nem tudtam felfogni, mit is beszél. Most azonban, hogy tapasztalt bemondónőnk tágabb összefüggésben ismertette az eseményt, rájöttem, hogy a *Pioneer* űrállomásról van szó, amelyet 1972-ben bocsátottak útjára az amerikaiak.

Ha *Pionír*-t mondtak volna bemondóink, talán első hallásra ráébrednek – bizonyára sok más nézővel együtt –, hogy miről is van szó; a *Pájónír* viszont értelmetlen szóként repült el (feltehetőleg nemcsak az én) fülem mellett. A *pionír* főnév ugyan ide-

gen eredetű, de többekévesbé már meghonosodott szava nyelvünknek. Benne van az Értelmező kéziszótárban, és megtaláljuk az Idegen szavak kéziszótárában is. Jelentése: 1. úttörő valamely területen, valamilyen téren (lakatlan vidék meghódítója, első telepe; a haladás úttörője; a tudomány úttörője); 2. utász, hidász (katona); 3. a Szovjetunió és több más ország ifjúsági úttörőszervezetének tagja.

„Első telepes” jelentését ismerjük az úgynevezett vadnyugati regényekből. Katonai értelmét megtanultuk apáinktól-nagyapáinktól, kik a Monarchia közös hadseregében katonáskodtak. (Keresztapám éppen a „pioné-roknál” szolgált.) Az ifjúsági szervezetünket és tagjait jelölő *úttörő* nevezet a *pionír* értelemszerű fordítása, annak 3. jelentése alapján.

A *pionír* nemzetközi szó. A francia *pionnier* került át az európai nyelvekbe. Az angolban *pioneer*, az olaszban *pio-*

niere, az oroszban *pionyer*, a lengyelben *pionir*, a németben *Pionier*. Feltehetőleg e legutóbbit vette át a magyar. Tehát mindegyik nép a saját hangrendszerének megfelelően alakította, aszerint mondja és írja. Csak mi angolizáljuk a magyar beszédben is? Csak mi akarunk jenkibek lenni a jenkiknél?

Nyelvművelésünk elvei szerint azokat az idegen szavakat, amelyeknek van magyarosan írott alakjuk, magyarosan is ejtjük. Ilyen szó a *pionír* is. Mert a kérdéses ürkatató szerkezetnek tulajdonneve ugyan, de közzsói eredetű tulajdonnév! – Aki angolul beszél, angolra fordít, természetesen *pájónír* alakot mond, vagy hasonlót. Magyar szövegben viszont ugyanez már modorosság, a műveltség fitogtatása. Olyasféle, mintha egy angol biológus magyarul „bájológus”-nak neveznének, mert angolul *bájolodsziszt*-nak mondják.

É. Kiss Sándor

Tartalom

É. Kiss Sándor: Azután jön a „bájológia”?	B/II
Lukácsy Sándor: Gyógyszerpont	1
L. L. Vidám sarok: Kérdések és feleletek	1
Lőrincze Lajos: Életünk és a kenyér	2
Szepesy Gyula: Hol a hiba, mi a hiba?	2
Bajor Nagy Ernő: Rázós úton	3
M. Korchmáros Valéria: Pontosság vagy pontoskodás?	4
Molnár Zoltán Miklós: Nyelv	5
Figyelmező:	5, 11
Kocsány Piroska: Az ellentmondás művészete: az aforizma	6
Fülöp Lajos: Áprily Lajos: Szeptemberi fák	6
Csetneki Sándorné: Képvessék	7
B. Porkoláb Judit: Tanulni, hogy taníthassunk	8
Ladó János: Nemesi-e a kettős családnév?	9
Andor György: Sportnyelv – magyar vagy idegen szavakkal?	9
G. Varga Györgyi: Lapok fednek – lappok fednek	10
Péchy Blanka: Idei közönségtalálkozókról	11
Sz. J.: Bárczi Géza	11
Pontozó	12
Keresztrejtvény	13
Dobóné Berencsi Margit: Az írásjelek stílushatása Szabó Lőrinc egy versében	13
K. M.: Szemle: Változatok egy témára	14
Balassa László: Tótfalusi István: Vademecum. Szokatlan szavak szótára	15
Kovalovszky Miklós: Vas megye földrajzi nevei	15
Heltainé Nagy Erzsébet: A népnyelv újabb „fölkincselései”	15
Sz. J.: Bárczi Géza	15
Kemény Gábor: Hozott anyagból	16
Postaláda	B/III
Szemlér Ferenc: Szavak	B/IV

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelv választmányának támogatásával.
A szerkesztő bizottság elnöke:
Lőrincze Lajos
Szerkesztő bizottság:
Deme László,
Fábián Pál,
Fülöp Lajos,
Grétsy László,
Kovalovszky Miklós,
Ladó János,
Rácz Endre,
Somogyi Béla,
Szathmári István,
Szepesy Gyula,
T. Urbán Ilona
Felelős szerkesztő:
Bencédy József
Szerkesztő:
Csatár Imre
A rajzokat Dallos Jenő és Kaján Tibor készítette.
Szerkesztőség:
Budapest,
Dob u. 60.
1072

Telefon: 416-939
Kiadja:
a Lapkiadó Vállalat.
Felelős kiadó:
Siklósi Norbert
vezérigazgató
Megjelenik negyed-
évenként.
Egy szám ára: 9,50 Ft.
Terjeszti a Magyar Posta.
Előfizethető a
hírlapkiadásító
postahivataloknál és a Posta
Központi Hírlapirodánál
(postacím: Budapest, V.,
József nádor tér 1. 1900)
közvetlenül vagy
postautalványon, valamint
átutalással a KHI 215-961
62 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj: félévre 19 Ft,
egy évre 38 Ft. Külföldiek
részére előfizethető a
„Kultúra” Könyv és Hírlap
Külkereskedelmi Vállalatnál,
H-1389 Budapest, postafiók
149.

Szedte a Nyomdaipari Fény-
szedő Üzem 837724/09
Szolnoki Nyomda
Felelős vezető:
Gombkötő Béla igazgató
INDEX: 25 224
HU ISSN 0139-0457

Kérdések és feleletek

Erdélyben járva nem egyszer láttam ezt a magyar feliratot: *Gyógyszerpont*. Elejtem nem értettem, mi lehet az, és csak akkor világosodott meg jelentése, amikor fölfedeztem román megfelelőjét: *Punctul farmaceutic*.

Románul ez bizonyára nagyon találó, képszerű kifejezés: a gyógyszerellátó hálózat egy pontja, kisebbfajta gyógyszer-tár. A magyar felirat viszont ennek erőltetett, szerencsétlen tükörfordítása.

Hasonló idegenszerűségekkel határainkon túl – feliratokon (ha vannak), sajtóban, élőbeszédben – mind gyakrabban találkozunk. A másnyelvű környezet nemcsak szűkíti a magyar nyelvhasználat körét, hanem hat is rá: beszivárog porusaiba, idegen szálakkal tarkítja szövetét, saját képére formálja arculatát. A hazai és a szomszédos magyarság nyelve közt egyre inkább megmutatkoznak a szétválás jelei.

Különösen a politikai szóhasználatban, hivatalok, intézmények elnevezésében – és ez gyakran elkerülhetetlen. A jugoszláviai magyar nem mondhatja a vállalatot *vállalat*-nak, mert az ott *munkaszervezet*, s a különbség tartalmazhat látszik. De községit végrehajtó *tanács* helyett megállhatna az idehaza szokásos végrehajtó *bizottság*, elvégre azonos jellegű intézményről van szó. A romániai magyarban is fölösleges idegenszerűség vezető testületét *Irodának* nevezni, bizvást lehetne az *Választmány*, és arra sincs elfogadható ok, hogy Erdélyben *Vegyés üzlet* feliratot tesszen oda, ahova mi *Vegyésbolt*-ot írunk.

Azt mondhatná valaki: nem érdemes ilyen apró különbségekkel bajlódni, magyarul van így is, úgy is, megértjük. Igen, még megértjük egymást, mégis törődni kell ezekkel az apróságokkal, mert e hajszálperepések mélyülhetnek idővel nyelvi szakadékká.

S itt-ott már ma is baj van

a megértéssel. Ki érti, ki tudja például nálunk, mi fán teremnek a „tmasz”-ok, amely szó minduntalan élénk bukkann a jugoszláviai magyar sajtóban.

Elárulom: „társultmunka-alapszervezetek”; sajnos, így sem sokkal világosabb. És mi az, hogy: „Emenvé”, a szlovákiai magyarban? Ezt már csak lefordítani tudom: Városi Tanács; a három mássalhangzó három szlovák szó (Mestské Náródný Výbor) kezdőbetűje.

Szivárognak, terjednek, burjánzanak az idegenszerűségek. Az *öszöndíjazott* kezdi kiszorítani az *öszöndíjast*; a kiküldetésből *útimeghagyás* lesz, az alkoholszondából *alkoteszt*; határainktól öt-tíz kilométerre lakók diplomázás helyett *diplomálnak* és szolgáltatás helyett *közszolgáltatban* részesülnek, s egyre több magyar mondja a személyi igazolványt *buletin*-nek. A szomszéd országok sajtójában már nem számít ritkaságnak az ilyen mondat: „A vásárlókról nem viselnek gondot”; „*meghozzák*” (értsd: megszabják) a kiviteli tervet”; „akik a kérdéses útméntén laknak, mintegy 900 ezer dínárt *társítottak* (útépítésre)”; „nyíltan *szimpatizálta* a Szamosvölgyi Vasúti Társaság 1920-as nagyméretű sztrájkját”.

Nem folytatom a példák felsorolását. Céлом nem a kipécézés, nem az amúgy is nehéz helyzetben dolgozó külföldi magyar újságíró kollégák bosszantása vagy búsitása. Inkább javaslatot teszek.

Fohászokodom Lőrincze Lajoshoz és minden nyelvvédőszentekhez: fordítsanak gondot a határokon túli magyarok *sajátos* anyanyelvi problémáira. Készüljön számukra könyv, amely... – de nem, nem! le sem írom, hogy „Nyelvhelyességi tanácsadó külföldi magyarok számára”, mert arról szó sem lehet, hogy fölüljünk a magas budapesti lóra, s innen diktáljuk a nyelvhelyesség egyedül üdvözítő szabályait, hiszen amit furcsálkodva olvasunk a kül-

Sok vidám, kedves történetnek voltunk szereplői és tanúi nyelvjáráskutató útjaink során. Kár volna ezeknek feledésbe merülni: mindegyiknek van valamilyen tanulsága.

Valahol a Felső-Tisza vidékén (Tiszakerecsenyben? Salákon?) azt akartam megtudni, hogy nevezik ott a kislibát. Feltettem a kérdést: mi az, ami a *lúdtojásból* kikel? A megkérdezett csodálkozva és meghökkenve nézett rám: Miből? *Lútojásból*? (A félreértés oka az volt, hogy azon a vidéken nincs *lúd* csak *liba*, így aztán adatközlőm a *lúdtojást lútojás*-nak, *lútojásnak* értette.)

Somlóvásárhelyen egyik legjobb adatközlőnk Zabó Dezső bácsi volt. (Szigorúan figyelmeztetett, nehogy *Szabó*-nak mondjam és írjam a nevét, ő *Zabó*!) Nagyon a kedvünkben tudott járni, gyors és kitűnő feleleteket adott. De néha ő is „elbóskolt”.

Elhangzott a kérdés: mi a neve annak, amivel az asszonyok bekötik a fejüket? A válasz: *kendő*!

– Másként nem mondják?

– Talán *fejkendő*? *Fejre való kendő*? – volt az elbizonytalanodott válasz. (Mindez persze erősen nyílt e hangokkal, meg szép diftongusokkal.) A kérdező tudja, hogy nem ez az igazi felelet, de nem akarja tovább erőltetni a dolgot. Azt mondja: hagyjuk, nem fontos. De Zabó Dezső bácsi nem akar félmunkát végezni. Látja, hogy nincs meglegedve a tanár úr, kikiált tehát a konyhába a feleségének:

– Te annya, hogyan is mondjátok tik a *keszkenyőt*?

Nem a nyelvatlasz-munka során történt, de ide illik ez az eset is:

A szabadságharc korának emlékeit jegyeztük fel 1947-ben. Mire emlékeznek, tudják-e, ki volt Kossuth Lajos stb. Az utóbbi kérdésre leginkább az volt a felelet: Tudja azt maga is! Maga is tanulta az iskolában! Felsőörsényben meg, amikor feltettem ezt a kérdést az egyik családban, egy kedvetlen öreg, aki csak úgy oldalról figyelte küzdélmemet, odaszólt félhangosan a szomszédjának: Hát sok marhával találkoztam az életben, de olyannal még nem, aki azt se tudta, ki volt az a Kossuth!

L. L.

földi magyar sajtóban, nem egyszer hasznos lelemény, vagy akár jobb is, mint az itthoni szövejtés; nekem például tetszik a *hiányszakma*, a hazai hiánycikk mintájára, sőt még a *bökdöső gyógymód* is, akupunktúra helyett. (Mindkét példát a jugoszláviai Magyar Szóból veszem.) Ismétlem: nem kioktató szabálykönyvre gondolok, hanem a szaporodó nyelvi különbségek rendszeres számbavételére, a magyar nyelv széthasadozását lassító, megállító tudományos erőfeszítésre. S addig is, amíg egy ilyen könyv elkészül, az Édes Anyanyelvünk, a Magyar Nyelvőr nyisson rovatot, ahova bárki beküldheti, ami szokatlant, furcsát, különbözőt a szomszéd magyar sajtóban vagy utazás közben tapasztalt.

Meggyőződésem, hogy egy ilyen rovatra, ilyen könyvre figyelni a külföldi magyar tollforgatók. Major Nándor Szarvas Gábor születésének

150. évfordulóján, ünnepi beszédében ezeket mondotta a jugoszláviai Ada községben, a nagy nyelvvédő szülőhelyén: „A vajdasági magyar nyelvűművelés nem járhat más utakon, mint amerre a magyar nyelvfejlődés általában halad. Aki netán autochton fejlődést forgatna a fejében, számolnia kellene azzal, hogy nyelvünk belátható időn belül fejlődésében megrekedne, vagy pedig önálló fejlődés útjára lépne, ami nem egyszer új nemzet születése felé vezet.” (Magyar Szó, 1982. dec. 12.)

Major Nándor szava egyértelmű, világos beszéd. Kimondta, miről van szó. Mátyás király olasz vendége, Galeotto, amikor ötszáz éve hazánkban járt, csodálkozott, hogy minden magyar, az ország bármely tájának szülőltje, kitűnően megért minden más magyart. Arról van szó, így lesz-e – ötszáz év múlva is.

Lukácsy Sándor

Életünk és a kenyér

(Elhangzott a rádió Édes anyanyelvünk műsorában, 1983. aug. 14-én, az új kenyér és az Alkotmány ünnepe előtt.)

Egy vallomással kezdem. Nagyon szeretem, élvezem a jó kenyeret. Szinte mindent kenyérről eszem, a levest is, a krumplit is. De a kenyér valahogy több az én számomra is, mint egy fajta ennivaló a sok közül. Szinte testi fájdalmat érzek például, ha eldobott kenyeret látok. Ez az érzés nyilván a gyermekkorban ivódott belém: szeretettel és majdnem babonás félelemmel kaptunk a leesett kenyérdarab után, lefújtuk róla a port és megettük. Volt, akit úgy neveltek, hogy meg is kell csókolni a leesett kenyérdarabkát. S a kenyér megszegése is milyen ünneplés pillanat volt...

S aztán: mennyit emlegettük s emlegetjük életünk során, életünk különböző szakaszaiban a kenyeret! Ez a legfontosabb élelem, ez jelenti a biztonságot, ez biztosítja az életet.

– Mi lenne velünk, ha te nem volnál, meg a kenyér!? évődtek, tréfáltak a felnőttek a kicsi gyerekekkel valamikor. S ha a gyerek elcsavargott, nem jött haza a mondott időre, azzal vigasztalódtak a szülők, hogy: *majd hazahozza a kenyér*. S ha a kamaszdó nem engedelmeskedik az apjának, csak dologtalanul, ingyen kenyérpusztító-ként szeretne élni, hamarosan megkapja: *amíg az én kenyéremet eszed, azt teszed, amit én parancsolok*. S ha nem fogad szót, bizony megtapasztalhatja, hogy milyen a *panaszos kenyér*, meg hogy *készerű a más kenyere*. De lehet, hogy szívfájdalom nélkül otthagya a családot meg a falut is, mondván: *másutt is kenyeret esznek*.

A gondos szülő persze törődik azzal, hogy fia a maga lábán is megálljon, ezért például jó mesterségre taníttatja, hogy *kenyér legyen a kezében, a maga kenyere* is megélhessen.

Aki már megkeresi a maga kenyerét, kenyérkeresővé lett, az már elhagyhatja a legényéletet, a *kenyerespajtásokat*, s családot alapít, *házi kenyérré fogja magát*. A leány meg férjhez megy; ha szerencséje van, jómódú emberhez, tehát *nem esik a kenyere porba*. Jó ember is a férje, *mint egy falat kenyér*, de azért nem mamlasz, nem olyan *megállj, kenyér, megeszlek*-forma. Ha a szülőkhöz költöznek, akkor egy ideig *egy kenyéren élnek* velük, de aztán csakhamar jobbnak tetszik a *külön kenyér*, azt esznek, amit maguk főznek. S aztán az is megtörténik, hogy – *kenyértörésre kerül a sor*. Ahogy Illyés Gyula írja: „Az egy fődél alá szorult két család összebolydul. Éles szavak, sőt szitkok váltódnak. Olyanok, hogy – maguk is érzik – soha többé nem békülhetnek össze. Azaz itt a lándzsatorés, a pánccélz-

zás pillanata, ahogy más nyelvek értékes etimológiai örökségül ma is mondják.

A mi nyanyáink, lám, nem lándzsát törnek, nem pácát, még csak fejet se. Villámló szemmel, összezárt foggal, orron át fút levegővel indultak forrpontján is lám – igazságot tesznek. Ahelyett, hogy egymás fejét törnék be, a kenyeret törik szét, nyilván rémegő kézzel, de mindent legyőző, mindennél hatalmasabb jogérzettel.”

A családi viszály néha odavezet, hogy a házastársak is *kétfelé vágják a kenyeret*, azaz elválnak. De többnyire azért mégis együtt maradnak, *amelyik kenyéren összevesznek, azon meg is békélnek, s élnek most már a maguk kenyere*n, s szépen nevelik a gyerekeket, kettőt-hármat, mert – ahogy mondják – *egy kenyérért nem fűtik be a kemencét*. S tanítják is őket a jó magaviseletre, he-

lyes életvitelre. *Télen kenyéredet, nyáron subádat el ne hagyd!* – azaz előrelátó légy, ne meggondolatlan. S aztán: igaz, hogy *egy kenyérnél jobb kettő*, de azért nem kell nagyralátónak lenni. *Jobb a sovány kenyér, mint a penészes*, azaz: jobb a becsületes szegénység, mint a nem tisztességes úton szerzett jómód. Mert bizony megesisik, hogy *kijut az embernek a piritós kenyérből*: szégyent vall, pironkodnia kell.

S aztán egyszer elkövetkezik az az idő is, mikor – tetszik vagy nem – azt kell az embernek gondolnia, mondania magáról, hogy *kenyerelem javát megettem ... Fogy az erő, megy össze az ember*. Ahogy a háta mögött mondják, *nől, mint kenyér a tarisznyában*. Ha szerencséje van, nem jut *kegyelemkenyérre*, s jut neki, amire vágyik: *puha kenyér, meleg ágy*. S némi szorongással, de bölcs bele nyugvással arra gondol: *vajon megéri-e az új kenyeret?*

Lőrincze Lajos

Hol a hiba, mi a hiba?

A lapunk idei 2. számában közölt szemelvényes hibajegyzék fölkelte olvasóink érdeklődését. Számosan írtak levelet ezzel kapcsolatban. Réz Mihályné a következő mondatot idézi Illyés Gyulától: „Legelőször a hibákról kellene felvilágosítani min-

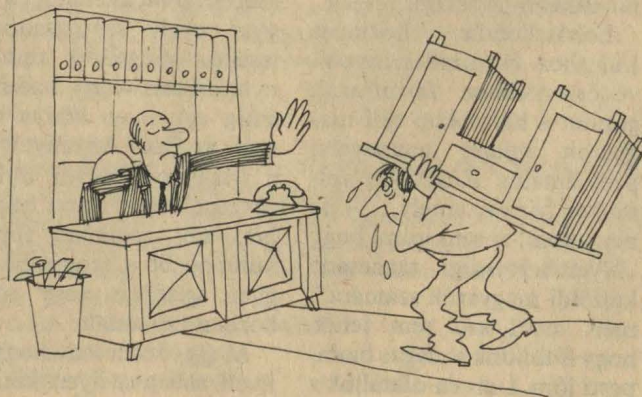
denkit, minél többről, minél gyorsabban és könnyebben”. Jó néhányan küldtek kivágásokat, egyesek ötöt-hatot, mások jóval többet. Egész paksamétát, mint például Simon Zoárd (Tabajd), aki a legutóbbi küldeményhez ezeket a szavakat fűzte: „Most

egy kicsit lassabban gyűlt össze, de azért az újságok nem hagyják cserben az embert”. Kemény Edit (Budapest) így „mentetözik”: „Sokkal több hibára is bukantam, de nem mindig volt a kezemben írószerszám, hogy megjelöljem”.

Amennyire örülünk olvasóink buzgólkodásának, annyira nem örülünk annak, hogy a hibák nem csökkennek. Több olvasónk is megjegyezte, hogy a legtöbb nyelvi hibát a Magyar Nemzetben találta. Érthető tehát, hogy éppen ebből a napilapból iktatom ide a legtöbb nyelvi vétséget. Valamennyi idézet idei „termés”.

Megoldott a közművesítés? (M. N. jún. 15. – h: *Meg van oldva*). – Ismertek különböző módokon töltött tökök (M. N. jún. 6. – h: *Ismertettek v. vannak*). – Milyen mértékben biztosított a világ energiával való ellátottsága? (M. N. máj. 5. – h: *van bizto-*

KAJÁN ÉRTELMEZŐ SZÓTÁRA: HIVATALI IDIÓMÁK

– Ne fáradjon, nem az én asztalom

sítva). – A sportolóknak ez is csak úgy adott, mint a pénz (M. N. márc. 26. – h: ezt is csak úgy adják, mint a pénzt.) – A szüzanya-meztelenül motorozó fiatalembernek csak egy szemtanúja volt (ÉS, júl. 22. – h: Az anyaszült meztelenül). – ... több kooperációs filmben (Hétfői Hírek, aug. 1. – h: koprodukción). – Bármelyik elegáns múzeum megnyálna mind a tiz körmet (M. N. júl. 13. – h: ujját). – A humorosnak szánt jelenetek már kevésbé puffantak szerencsésen, a hatalmas csoporttáncok pedig némi ambivalenciában hagyták a nézőt (M. N. aug. 2. – A helyesbítést a cikkíróra vagy az olvasókra bizzuk.) – Hány-szor tréfálkozott Henry Kissinger azon, hogy neki mindegy, ki elnök szolgál alatta (M. N. júl. 3. – h: milyen elnök). – Azzal iparkodott elűzni haragját a szárazság fölözt... Veszendő érzésekkel néztünk utánuk (M. N. júl. 7. – Tessék korrigálni!). – Összeült a Széketöltő Bizottság, tanakodtak néhány hosszú délutánon át, s rájötték a választást – hullik a Damokles-kard! – A-ra (M. N. júl. 7. – Tessék javítani!) – Az eladósodó lányok locsolása pedig szépség- és egészségvarázslás volt (Szabad Föld, ápr. 2. – h: eladó lányok). – Nincs köze az emódi sortűzhez, nincs köze az ígértető reformokkal (ÉS, márc. 25. – h: -hoz, -hez). – A világból kiveszett a tolerancia (M. N. ápr. 9. – h: tolerancia). – Mitől veszett ki belőle a tolerancia? (ÉS, ápr. 8. – Ua.). – Eltörött az álkapcsa (Népsport, júl. 20. – h: állkapcsa). – Elszántan léptem be a lakájosnak egyáltalán nem nevezhető helyiségbe (Szabad Föld, júl. 2. – h: lakályosnak). – A betegek e bolyák mellett lubickoltak a vízben (M. N. aug. 14. – h: bóják). – Szöveget ütött a boltos fejében (Szabad Föld, ápr. 2. – h: fejébe). – Ördögüzéssel, csodagyógyítással és spirituális jelenésekkel foglalkoznak (Magyarország, ápr. 10. – h: spirítiszta).

Válogatta és összeállította:
Szepesy Gyula

Tévedeztem a Duna-menti kisváros mellékutcaiban. Egyforma házak, egyforma fák, egyforma ablakokon kikönyöklő egyforma öregasszonyok. Aztán egyszer csak szemembe ötlött egy üzletajtó fölé függesztett cégtábla: *Zrinyi italbolt*. A mindenit! Eddig olvastam már hasonló helyen olyat, hogy *Kispipa*, *Kisrabló*, *Négy szürke*, *Hosszszülépes* vagy *Zöldfelső*. De ilyet, hogy *Zrinyi*... És még csak az sincs rajta, hogy a poéta avagy a várvédő. Könnyebbre fogva a szót: vajon száz aranyat tesz-e itt zsebre az emberfia, mielőtt kirohan – vagy berohan tíz üveg import söréret?

Pályakezdő újságíró koromban olvastam egy olyasféle löverseny tudósítást, mely elmondta: a táv befejező szakaszában zsekéja korbáccsal ösztökélte *Petőfit*, hogy szerezzé meg az elsőséget. Akkor annyira fölbősített, hogy költőcsillagunk nevét egy paripa viseli, s ráadásul a lovat korbáccsal hajszolják a díj felé – cikket írtam az ügyről. Válogatás nélküli indulatszavakkal sürgettem az illetékeseket: akadályozzák meg, hogy nemzeti nagyjaink neveit ilyen „állati dolgokhoz” használják mintegy reklámcélokra... Azóta sem találkoztam olyasmivel, hogy akár az ügetőn, akár a galoppon teszem azt *Kossuth* vagy *Hunyadi Mátyás* nevét viselő volna egy mégoly előkelő származású telivér is. Áltatom is magamat: legalább ennyi eredménye volt tollforogási igyekezetemnek, hogy nemzeti történelmünk legfényesebb nevei nem szerepelnek a fogadóirodák listáiban. (Zárójelben azért megjegyzem: a nándorfehérvári győztes nevét tudtommal ma is fennen hordozza egy székrekedés elleni keserűlél.)

Az eddigi példák talán már érzékeltették az a témát: nem mindig találunk megfelelő nevet annak, amit valahogy meg kéne neveznünk. Így van ez még a legegyszerűbb dologgal is, ha teszem Kovács Lajos és neje, Tóth Mária döntik azt el, miként szólítsák majd egy életen át most született gyermeküket. A leg-

Rázós úton

egyszerűbb, ha a szülők nevét hordja majd az új csemete. Tehát ha fiú, legyen *Lajos*, ha leányka a kedves, örökölje a *Máriát*... Vagy ezek a *Kovács* után szürkék egy kicsit? Bizony szürkék. Netán fakó társadalmi helyzet olvasható le róluk? De már erre is született megoldás, mindig is voltak és ma is vannak különleges státust sejtető különleges utónevek. Kovács *Félix*, Kovács *Xénia*, Kovács *Anasztáz*, Kovács *Ingrid* mindjárt másként hat. Hogy esetleg húsz év múltán egy Kovács *Tankréd* nevű bolti eladót vagy egy Kovács *Annabella* nevű pedikűrösöt éppen különös keresztnéve miatt ugrat majd a környezete? Arról már a szülők tehetnek.

Az újszülöttek elnevezésében mégis nagyobb leleményt tanúsítunk, mint mondjuk az utcanév adásában. Sokat jövő-menő ember vagyok, talán megfordultam már az ország valamennyi településén. Azt tapasztalom, az utcák-terek neve egy nagyjából félszáz személyt, történelmi eseményt, virágot vagy városnevet tartalmazó képzeletbeli listáról származik. A helységek múltját, természeti adottságait, nevezetes szülőtteit őrző elnevezések vajmi ritkák. Aztán csodálkozzék valaki, hogy milyen nosztalgiák élednek az emberben az *Aranykéz* utca neve hallatán, vagy mi készítette Budapest rajongóit, hogy visszapörölgék az enyészettől *Podmaniczky Frigyes* névtábláit.

Meg néha nem is könnyű a névadás. A köznevek esetében sem. Aki csak hallott valamit harangozni a *mikroprocesszorok* diadalmenetéről, és nincs korszerű technikai műveltsége, eben gubát cserél, ha a mikroprocesszort így fordítják le számára a mindennapi nyelvben: *integrált kapcsolás*. Az utcai járőkelők

zömének ez se mond sokat. Van nálunk már ennek a boszorkányos konstrukciónak olyan közismert neve, mint mondjuk a kerékpárnak? Dehogy van, dehogyan van.

Csak betűzzük az újságok tudósításait arról, hogy a *szenzorok* miként tapogatták le a szilícium korongokat, de jószerivel még az utóbbiról se igen tudjuk megmondani, mi fán terem.

Lehet, hogy szégyellni való, de bevallom: hovatovább már nem értem meg az újságok apróhirdetéseiből a műszaki portékát kínáló közleményeket. A technikai fejlődés hasonlíthatatlanul gyorsabb, mint az elektronika új vívmányainak magyar elnevezést kereső buzgalom. Márpedig ez – egyebek között – olyan következményekkel is fenyeget, hogy bizonyos berendezések rendeltetését majd csak a társadalomnak egy szűk rétege ismeri.

A felnőtt ember mégis tudni kívánja, mit hordoz az a szó, amelyet használ. Gyermekekorából visszacsengenek ugyan fülebe olyan homályos értelmű varázsszavak mint az *antan-ténusz-szóraka-ténusz*, de a névtől már azt várja: pontosan jelöljön meg egy személyt, helységet, tárgyat, tudományos fogalmat vagy hasonlót. Csakhogy a név, a cím, a megjelölés néha lötyög a viselőjén... Találkoztam minap egyik rokonommal. Tudtam róla, tavaly nyugdíjba küldték, mert már semmire sem tudták használni a munkahelyén. Kérdeztem, mivel tölti szabad idejét. „Szabad időt? – förmedt rám. – Több a dolgom, mint azelőtt.”

Most *tanácsadó* egykori vállalatánál. Néhány körmönfont kérdésre adott válaszból kitetszett, a nagy „tanácsadás” az jobbra újságolvasásból, kávézgatásból, vicceselésből áll – hozzáteszem, hogy a vállalat szerencséjére –, tehát inkább az umbulda, magyarán cseles pénzkeresés, lágés-lógás-könnyenélés illenék rá.

Mert az elnevezés – ne feledjük! – akár lódíthat is.

Bajor Nagy Ernő

Pontosság vagy pontoskodás?

Hivatali nyelvhasználatunkról sok mindent elmondtak már nyelvészek, jogászok, laikusok, csak azt nem, hogy gördülékeny, egyszerűségben is kifejező, s hogy követendő stílusművelet volna. – Nem is stílusgyakorlatnak szánják ezeket a szövegeket – szoktak védekezni az alkotóik –, ezek ügyiratok, amelyekben a tartalom a fontos, az adatok pontossága, a tényállások hű leírása, az ügyre vonatkozó valamennyi rendelkezés figyelembevételével hozott intézkedés egyértelműsége.

Látatlanban sem hinnék el, hogy a nyelvhasználat szabályainak tiszteletben tartása gátolná a jogszabályok érvényesítését, de azért nézzük meg egy kicsit közelebbről, megfelelnek-e a pontosság, a hűség, az egyértelműség tartalmi követelményének ezek a nyelvileg nagyon is okkal kifogásolt irományok! Valóban pontosabb leírása-e egy szabálysértő cselekménynek, hogy valaki épülő háza „földszinti padlóvonalát ... az engedélytől eltérően ... 2 m 40 cm magasságig vitelezte ki”, mintha azt írták volna: 2 m 40 cm magasságban építette meg? S vajon miért tűkrözné hívebben a tényeket az ilyen görcsösen elszemélytelenedő mondat: a hivatal illetékese „több alkalommal felhívta” az érdekeltet egy „kiadott működési engedély visszadására, ami végül 1971. szeptember 21-i postai megküldéssel megtörtént”, mint az, hogy az érdekelt többszöri felszólítás után 1971. szeptember 21-én postán visszaküldte a kiadott működési engedélyt?

(Az idézetek szegedi kerületi tanácsok irattáraiból a JATÉ-n folyó nyelvészeti kutatás céljára néhány évvel ezelőtt rendelkezésünkre bocsátott ún. „kimenő iratok”-ból valók; a személyek azonosítására alkalmas adatokat természetesen megváltoztattuk.)

Bizonyos helyzetekben – a birtokos jelző leggyakrabban

előforduló egyszerűbb szerkezeiben – a *-nak*, *-nek* rag elhagyása valóban előnyére válik a stílusnak. De nem tömörebb, csak zavarosabb lesz a mondat, ha olyankor takarékoskodunk vele, amikor a bonyolultabb szerkezet szükségessé teszi a grammatikai viszonyok egyértelműbb jelölését, vagy éppen nem is a birtokos jelző, hanem valamiféle határozói funkció jelölésére szolgál e rag.

Ilyen hiba miatt kell többször nekirugaszkodni, amíg megfejtjük, hogy a „*Kiss György beosztásánál fogva kötelessége* a hasonló vétségek megakadályozása, ...” mondat helyesen így hangzanék: *Kiss Györgynek beosztásánál fogva kötelessége...*

Nemcsak az lehet hiba, hogy nem jelölünk valamit, hanem az is, ha fölöslegesen jelölünk. „A Felszabadulás Mgtsz által előterjesztett kártalanítási igényét *elutasítom...*” olvashatjuk egy kisértési ügyre vonatkozó rendelkezésben, s már figyelmetlenségünkön bosszankodva kezdenék is az újraolvasást, keresvén, ki másnak lehet még ez ügyben kártalanítási igénye, amellyel kapcsolatban a téesz felvállalta a prókátorságot; pedig ha meg nem zavar a birtokosra külön is utaló személyjel fölösleges „többletinformációja”, mindenki számára világos, hogy a téesz saját igényét terjesztette elő: *A Felszabadulás Mgtsz által előterjesztett kártalanítási igényt elutasítom...*, de a legjobb lett volna még egyszerűbben, csupán a birtokos szerkezetel: *A Felszabadulás Mgtsz kártalanítási igényét elutasítom.*

Nyilvánvaló, hogy a jogszabályokban pontosan körülírt fogalmak jelölésére lefoglalt szakkifejezések helyett a jogalkalmazásban sem lehet „mellébeszélni”, bár kétségtelen, hogy gyakran ezek a szakkifejezések (is) okozzák a hivatali szövegek nehézségét. Kötött formula például, hogy ha valaki megsért egy

jogszabályt, de cselekménye nem olyan súlyos, hogy bűncselekménynek minősülne, akkor „szabálysértést követ el”. Szabálysértés a „jogosulatlan horgászat” is. Ifj. Bokor András is „jogosulatlan horgászat szabálysértés miatt” bírságolták meg 600,- forintra – adja tudtul (a szabálysértési űrlapot kitöltve) a hatóság, majd indokol. Ismerteti a szabályszerűen lefolytatott eljárást, s összefoglalja a felderített tényállást, imígyen: „Ifj. Bokor András a jogosulatlan horgászat szabálysértés elkövetését valósította meg azzal, hogy tiltott helyen sorozatosan horgászott”. Ez már nyolc napon túl gyógyuló sérülés anyanyelvünk épségén, az elkövetőt nem menti semmiféle hivatalos szempont; de a cselekmény megítélésakor el kell marasztalnunk a felbújtót is, aki a határozati nyomtatványt szerkesztette meg úgy, hogy a suta „*jogosulatlan horgászat szabálysértés*” formájú jelzős konstrukciót szinte kikényszeríti, és a nyomtatott betű csodatévő hatalmánál fogva mindjárt szentesíti is.

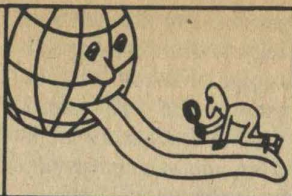
A formanyomtatványok terjesztik azt a helytelen gyakorlatot is, hogy a határozatban érintett személyek összes azonosító adatát belezsúfolják a határozat lényegét közlő első mondatba: „*Balog Péter (szül. Szeged, 1923. január 1. anyja: Nagy Mária, foglalkozásánélküli) Szeged, Ág u. 96. szám alatti lakost lopással elkövetett tulajdon elleni szabálysértés miatt 1500,- Ft pénzbüntetésre bírságolom.*” – Asszonyoknál természetesen a lánykori nevük is feltüntetendő; a kásahegy alól alig lehet néha kirágni, miféle döntés született hát voltaképpen.

A félkész szöveg-sablonok aztán elhíthetik a fogalmazáson kínlódó előadóval azt is, hogy az ügyfelek emlegetése csak ezekkel az adatokkal együtt „szabályos”. Egy-egy ügy szereplői pedig úgy vonszolják végig az ügyíraton a nevükhöz ragasztott adatsort,

mint a kényszermunkára ítelt a lábára láncolt koloncot. A gyámhatóság egy alkalommal arról intézkedik, hogy a Nagy Istvánné sz. Szabó Anna és Fekete János szülőktől származó Fekete János kiskorú „*Fekete János, Szeged, Vas u. 5. szám alatti lakos apa* szülői felügyelete alá” kerüljön. A gyermek állami gondozásba vételét elrendelő határozat ellen ugyanis „*Fekete János Szeged, Vas u. 5. szám alatti lakos apa*” a törvényes határidő lejárta előtt – megalapozottan – fellebbezett. Egyidejűleg természetesen megszűnik a „*Fekete János Szeged, Vas u. 5. szám alatti lakos apa* terhére megállapított állami gondozási díj” fizetésének kötelezettsége is. Elég lett volna az apa lakcímét egyszer közölni, nem is feltétlenül ilyen szervesen (?) beleszerkesztve a szövegbe, hanem elkülönítve, a többi szükséges adat felsorolásával együtt. Azt pedig nem kell bizonygatni, hogy az iratban ugyancsak sűrűn előforduló „*Fekete János apa*” sem jobb vagy pontosabb kifejezés, mint a köznyelvben természetes értelmezős forma, akár *Fekete János, az apa*, akár *az apa, Fekete János* sorrendben. Feltéve, hogy ezt a kiegészítést indokolja azonos nevű gyermekétől való megkülönböztetésének jelentősége. De a papírszagú „*Fekete János kiskorú*” helyett is szívesebben beszélne mindenki a *kiskorú Fekete János*-ról – civilben talán még maga a gyámügyi előadó is.

Fontos a hivatali nyelvhasználatban a pontosság; a pontoskodás azonban csak fontoskodás; gyakran nevetséges és mindig bosszantó. Ne higgyük, hogy ha pecsétes papírra írunk, akkor körmönfontabban kell fogalmaznunk, mint „normális” körülmények közt, s főleg azt ne, hogy bármiféle pecsét hitelesíteni tudja az üres „szó”-bálványok nagyképű pöffeszkedését.

M. Korchmáros Valéria

Nyelv

Mi mindennek van nyelve a magyarban? *Nyelv* szavunknak a finnugor korba visszanyúló története szerint kezdetben csak az embernek – egyik testrésze nevéként. Ma is gyakran használjuk ezt az eredeti jelentést.

Szavunk – sok évezredes fejlődése során – alakjában is csiszolódott, jelentésében is bővült. Érintkezéses (metonimikus) névátvitellel – mint ahogy a latinban, a franciában, az oroszban stb.-ben történt – tagolt hangokra épülő jelrendszert, gondolatközlési eszközt is kezdtek érteni rajta: *uráli nyelvek*, *Svájc nyelvei*, *holt nyelv*. Persze az állatoknak is lehet sajátos jelzésrendszerük: „Ért az öreg az állatok nyelvén”; „A kisegér tőri már a macskanyelvet”. A névcserés mozgás konkrétabb jelentéssíkon is érvényesülhetett: nemegyszer *nyelv*-nek mondták a beszélő embert, a titkok elmondására kényszerített hadifoglyot. Közben azonossági (metaforikus) képzettársítással nyelv alakú tárgyakat, egyéb dolgokat is megnevezhetett szavunk: a *mérleg*, a *csat nyelv*, *földnyelv*, *gleccsnyelv*. Sőt ennek a két irányú (metonimikus vagy metaforikus) változásnak vegyülésével jelképes tartalomnak, még elvontabb fogalomnak

kifejezésére is alkalmassá vált: „A falu nyelvére került a lány” (azaz: beszélnek róla); „A rossz nyelvek (vagyis: a pletykázó, rosszat akaró emberek) mondják”; „Egy nyelven beszélünk” (azonos a véleményünk); „Megtalálták a közös nyelvet” (az összhangot); „ezer nyelvű” (azaz: sokszínű) költészet”.

A jelentésbővülés fő ágai további hajtásokat hoztak. A nyelvi jelrendszert (a *nemzeti*, a *nemzetiségi* nyelvet, az *anyanyelvet*) különböző helyzetekben, más-más körülmények között különféleképpen alkalmazzuk. Az ilyen nyelvhasználatot is nemritkán *nyelv*-nek mondjuk. Ezért teszünk viszonylagos érvényű különbséget *beszélt és írott nyelv*, *köz- és irodalmi nyelv* között, ezért emlegetjük az egyes *tájak*, *rétegek*, *csoporthoz*, *szakmák*, *mozgalmak* nyelvét. Tisztelettel hivatkozunk a *szülőföld nyelvére*. Van *gyermek- és felnőtt nyelv*, sőt *apai nyelv* is. Nemrég cikk jelent meg a *diszkönyvről*, könyv az *utca nyelvéről*. Egyik írónk szegényesnek minősítette *fejfa- és koporsó nyelvünket*. A *nyelv* szó csokrárt viszont bővíthetjük az utóbbi évek nyelvhasználatából: a *KISZ*, a *légiközlekedés*, a *nyelvtan nyelve*, *mérnöknyelv*, *orvosi nyelv*, *rendőri nyelv*, *teszt nyelv*, a *színészet nyelve*, *kabarényelv*, *tévényelv*, a *labdarúgás nyelve* vagy *focinyelv*, *ökölvívónyelv*, *sakknyelv*, *lottó- és totónyelv*,

a *sajtó nyelve*, *szerkesztőségi nyelv*, *újságnyelv*, a *vicclap nyelve* stb.

Ahány az élet színtere, annyi a nyelv. Nem csoda hát, ha nem nyelvi jelrendszerek is megkapták, megkapják a *nyelv* minősítést. A *filmnek* például nemcsak *nyelve* van újabban, hanem *nyelvtana* is. Érzések, gondolatok fejeződnek ki ma is a *mozdulat anyanyelvén*, a *néptánc*, a *tánc nyelvén*, aztán a *bábokén*. A *számok nyelvét* a *matematikáé* mellett kitágítja a *programozási nyelv*. A *zene nyelve*, a *hangszeres nyelv* fokozatosan át akar alakulni *zenei köznyelvé*.

Nyelv szavunk jelenlegi családjában a metonimikus tényező mellett természetesen hat a metaforikus is. A *viselet nyelve* például egyrészt föltételezi a ruhának valamiféle jelszerépét, másrészt képszerűen utal az öltözködés szociológiára is. Kissé divatba jött, de talán mértéktartó ez a *nyelvhasználat*: a *hidegháború* erők az *erőszaknak*, a *békét kívánók* az *enyhülésnek* *nyelvén* beszélnek; a *gögös kihívást* csak úgy érteni meg, ha lefordítjuk a *hecc nyelvére*; az *iparosítás* – az *életszínvonal-politika nyelvén* – új követelményeket jelent; a *személyi számítógép* pedig a *holnap nyelvére* tanítja gyermekeinket. Szívesen építik be a *nyelv* szót verseikbe a költők is: „költő nem vagyok, | csak a *harangok nyelvén* kiabálok” (Balogh Attila); „*Rüggnyelven*, madárbeszéddel (szólt a kislány), ahogy a fűszál válaszol a szélnek” (Hunyadi István); „*Összemosolygás nyelve* ... a *hűség | nyelve* ... *szabadság ... nyelve* (az anyanyelv)” (Illyés Gyula).

A költőknek ezek a metaforikus körülírásai azonban a nyelvet már újból mint közléseszközt szemléltetik. Az eredetibb jelentéshez való visszatérés talán kecséget némi tanulsággal. Láttuk, végtelenül tág a *nyelv* szó jelentésmezeje, hiszen szinte mindennek lehet nyelve. Minden tud szólni – a maga módján. De jó, ha csak módjával. Mint az emberi nyelv.

Molnár Zoltán Miklós

Figyelmező

„A magyar nyelvben megvan a keleti nyelvek képes volta, mély értelműsége, kifejező ereje, leleményessége, minden lelkessége és tehetsége; a török nyelv virágos pompája; az angolnak méltósága; a franciának folyékonyága; az olasznak édessége; a németnek komolysága; a szlávoknak gazdagsága; a görögnek termékenysége, csinosága és ékesszólása; a latinok díszes és fénye; a spártainak velős rövidsége; szóval bármit kíván a művelt gondolkodás, az mind megvan benne.”

(Kalmár György, XVIII. század)

„Szólj, gondoldj, tégy jót s minden szó, gondolat és tett
Tiszta tükkörként fog visszamosolygani rád.”

(Vörösmarty Mihály)

„Nincs az az elvont bölcselkedő fejtegetés, az a szakszerűen tudományos gondolatfolyamat, komoly értekezés, szemléltető leírás, élesen boncoló lélekelemzés, könnyedén csevegő társalgás, elmésen vagdalozó párbeszéd, amely meg ne szólaljon nyelvünkön. Csak az panaszkodhatik szegénységről, aki nem ismeri nyelvünket, ezt a kiaknázhathatlan kincseshányát.”

(Tolnai Vilmos)

„Sok olyan tömörítő szerkezete van a magyar nyelvnek, amelyet nem használunk ki eléggé. Nevetünkben; milyen grammatikai remekelés van egy ilyen alakban. Ha valaki tanulmányt írna a nyelvek sűrítő vívmányairól: bele kéne venni.”

(Németh László)

„Az ép gondolat egyenesen megy célja felé, s nem tántorog, mint a részeg ember. Ha stílust tanulunk, gondolkodásunkat figyelmezzük: a stílus gondolkodásunk figyelmeztetésének fokát árulja el.”

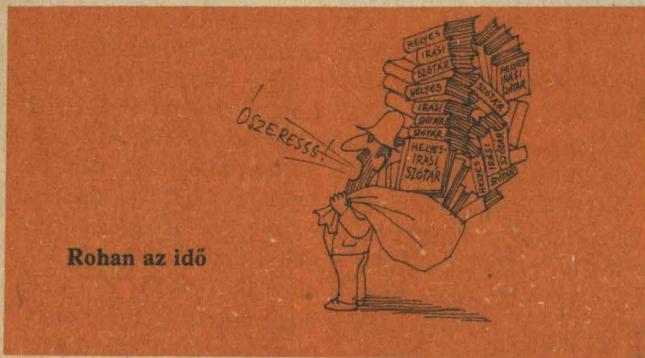
(Babits Mihály)

„A szótár csak kagyló, ezzel csak meregetünk a nyelv tengeréből. A nyelv azonban a tenger, a tenger.”

(Kosztolányi Dezső)

S mert „sok beszédnek sok az alja”:
az ész más kell hogy vigasztalja.
Ápold a szót, mint gépet az ész,
másként a műved kárba vész.

(Berda József)

Rohan az idő

Az ellentmondás művészete: az aforizma

Aforizmán rövid és csattanós formában megfogalmazott életbölcsest értünk. Ez a „rövid és csattanós forma” azonban sok töprengeni valót kínál a nyelv és az irodalom iránt érdeklődőknek. Nézzük például a következő két mondatot: *A felébe vállalt munkához is egész ember kell. – Ehhez a felébe vállalt munkához egész ember kell.* Az első aforizma, a második nem az. De vajon mik azok a nyelvi tulajdonságok, amelyek alapján az elsőt aforizmának tekinthettük? Miben különbözik a két mondat egymástól? Hogyan lehet ezt a különbséget megragadni? (Az első mondat Horváth Imre nagyváradi költő *Virágok mestersége* című, 1976-ban megjelent aforizmakötetéből való.)

Ha arra gondolunk, hogy az első mondat „általános érvényű kijelentés”, jó irányba indulunk el. Valóban olyan szövegek lehetnek aforizmak, amelyekbe befűzhetünk egy összefoglaló, általánosító értelmű elemet, például: *Minden felébe vállalt munkához egész ember kell.* Ugyanezt a műveletet a második mondat nem engedi meg: hiszen ott nem általában a munkáról, hanem egy adott munkáról beszélünk, amint azt a bevezető *ehhez* szó mutatja. Ha Horváth Imre azt írja egyik aforizmájában: *A rossz könyv sem üres! – hibákkal van tele,* nem egy konkrét rossz könyvről beszél, hanem a rossz könyvről általában. Ugyanígy nem egy megnevezhető személyhez, hanem a mindenkori olvasóhoz, hozzánk, az emberhez intézi a szavait, mondván: *Ha egyedül is futsz a pályán, a legjobbal versenyezz!* A gondolatot így is megfogalmazhatnánk:

Ha egyedül fut is az ember a pályán, a legjobbal versenyezz. Az aforizmak általában időtlenek: a körülményektől függetlenül érvényes igazságot fejeznek ki. Ezért igei állítmányuk jelen ideje sem véletlen. Ha ezt olvassuk: *A felébe vállalt munkához is egész ember kellett,* tüstént hozzá képzelünk egy helyzetet, egyfajta folytatást, valakit, aki mellett nem lehetett félmunkát végezni.

Áprily Lajos a szelíd emberség, a harmónia és a szépség, a festőiség, a zeneiség és a hangulatiság költője, az „érzetkultusz” kései képviselője. A múlt század kilencvenes éveinek az úgynevezett előimpresszionizmusa és a jelen század első két évtizedének a tulajdonképpeni impresszionizmusa után a húszas években az utóimpresszionizmus jellegzetes alkotója (vö. Szabó Zoltán: *Kis magyar stílustörténet.* Bp., 1982, 278). Bemutatásra szánt verse is ennek az irányzatnak a főbb sajátosságait mutatja.

A költemény 1926-ból való, a „Rasmussen hajóján” című kötetből. A sajátos életérzés kifejezése, az ábrázolási technika ekkor már teljes vértetben mutatja a költőt.

Íme, a vers szövege:

*Bükkök smaragd színét erezve fent
az első pár vörös folt megjelenít.*

*Állunk. Kezedben késő kék virág.
Azt mondod: Ősz. Az első őszi fák.*

*Én azt mondom: Vér. Vérteljes vadon.
Elhullt a Nyár a nagy vadászaton.*

*Amerre vitte buggyanó sebét,
bíboros vére freccsent szerteszét.*

*Ahol a nyom-vesztő bozóthoz ért,
hogy tékozolta, nézd, a drága vért.*

*S míg vérnyomán vad szél-kopó csahol,
hörögve összeroskad valahol.*

Mindössze hat kétsoros versszak, jambusi tízesek páros rímű csoportosítása. Mivesség, dallamosság. Tipikus Áprily-vers. Ossziáni hangulat.

Szembetűnő már a téma-választás, a cimadás is:

„Szeptemberi fák.” A költő az évszakváltást, a nyárból az őszbe hajló időt, a „hervadás tündér-világát”-t mutatja be. Az indító versszakban a piketúra műszavait használja: a *smaragd szín* néhány *vörös folt*-tal tarkítottan jelenik

és megerősíti hatását. De vajon nincs-e abban is igazság, hogy a szabad száj veszélyes? Ezzel a kérdéssel eljutottunk az aforizma egyik legalapvetőbb sajátosságához: ahhoz, amit a kitűnő osztrák író, Karl Kraus így fogalmazott meg: Az aforizma féligazság – vagy másfél. Egy ismert igazság tagadásával az aforizma valóban tiltakozásra serkenti az olvasót, aki ugyanakkor kénytelen belátni a régivel szembeszegezett új állítás erőteljesebb igazságát. Az aforizmak éppen ezért a tagadás számtalan nyílt és rejtett formáját kínálják a nyelvre figyelő olvasónak. A következő aforizmában például nem szerepel tagadó szó: *A járt úton könnyű járni – gondolják a járatlanok.* Valójában azonban itt is egy jól ismert, még közmondás formájában is megfogalmazódó igazság ta-

Áprily Lajos:

meg. Az itteni tájrajz, de a további képek sora is – a pontillista festői eljárás módhoz hasonlóan – egységben láttat. Az említett színbenyomáshoz kapcsolódnak a következő látási képzetek, jelzős szerkezetek is: *kék virág, vérfoltos vadon, bíboros vér* stb. (A *vörös* és a *kék* különösen kedvelt színe Áprilynak, – éppen a kérdéses őszi hangulatnak az érzékeltetésére.) A nagybetűs szavak (*Ősz, Vér, Nyár*) eredeti jelentésüknél jóval többet tartalmaznak; bennük az azonosítandó és az azonosító elem már-már eggyé olvad, szimbólummá válik, s egyben azt is mutatja, hogy az impresszionista ábrázolásmód szimbolizmussal keveredik.

A vers egészére (és Áprily költészetére általában) valami szemérmes, visszafogott líraiság jellemző: a leíró-elbeszélő hangvétel, az én (első személy) kitarukozása helyett a második személy bekapcsolása (*Azt mondod; azt mondom; nézd*), egy általánosabb jellegű párbeszédnek az imitálása, amely a szabad függő beszéd egyik változatára emlékeztet. Pedig Áprily-

gadasáról van szó. A közmondás szerint *Járt utat a járatlanért el ne hagyj.* Horváth Imre szerint viszont nem könnyű a járt úton járni, ezt csak a járatlanok hiszik. A tagadás csak a *járatlanok* fosztóképzőjében jelentkezik. A *járt* és *járatlan* szavakkal alkotott szerkezeti keret, a *járatlan* kettős jelentésével ('még be nem járt; tapasztalatlan') való játék szerves alkotó eleme az aforizma művészi formájának.

Fontosak az olyan megszorító értelmű szavak is, mint *is* vagy *csak*: ezek azt közvetítik, hogy a közismert igazság *csak* részben igaz, nem minden esetben az, és hogy más igazság *is* létezik, nem *csak* a közismert. Ugyanezt fejezi ki a *de* kötőszóval bevezetett megszorító értelmű mondat is. Ismét Horváth Imrét idézve: *A kis munka is nagy*

figyelmet érdemel. Egyedül csak a zéró jelent semmit. Lehetsz olykor utolsó is, de csakis az elsők között. A középút mindig széles, de van rajta halálkanyar.

A tagadás sokszor nem más, mint egy elvart, feltételezett tartalmú kifejezés helyett egy váratlan, azzal ellentétes tartalmú kifejezés. *A tárgyak hú rabszolgáink, akik végleg hatalmukban tartanak,* mondja Horváth Imre. Vagyis: a mondat második fele alapján mégsem igaz, hogy a tárgyak a kiszolgálóink, épp ellenkezőleg.

Mindez persze inkább csak ízelítő az aforizmak világból, és bizonyos, hogy érdemes nyitott szemmel és füllel, a formában is gyönyörködve olvasni és megfejteni őket.

Kocsány Piroska

Szeptemberi fák

nál voltaképpen egyetlen „őszi monológ”-gal van dolgunk. A látvány asszociációs-sort indít, tragikus élményt idéz: a megszemélyesített Nyár *buggyanó seb*-bel menekül a *vad szél-kopó* elől, és *hörögve* *összeroskad valahol*. Az ifjúkor még mindig vádló emléke, büntudata, a galbinai kaland jelentkezik itt, melyről a „Fecskék, őzek, farkasok” című önéletrajzi írásában így számol be a költő: *Felhúzott ravasszal ott állok a testes fatörzs mögött, s hallom, hogy a kopók nyílfenő hangja felém közeledik ... De most – a kutyák előtt jó kódobásnyira – megjelenik az üldözött vad: az őz ... A kopók kilógó, hosszú nyelvvel, veszedelmesen közelednek. Az őz nem této-vázhat tovább, ... s abban a pillanatban dörren a puskám. Mintha visszaszerezte volna futó lendületét, a fenyőn túl menekül már. Most eltűnik egy dombos emelkedés mögött... Utánasietek ... Vér, sok vér ... Fölébe hajlok: még piheg. Faj, csak ne nézne rám ... De rámméz ... Ma is látom. A versben – egyfajta „emlékező technika”-val – megtör-*

tént esemény emelkedik képalkotás magaslatába.

Folytathatnók a sort az impresszionista vonások továbbbi bemutatásával, azonban talán egy rövid összegzés is elegendő a bizonyításra. A már felsoroltakon kívül a nominális szerkesztésmód (*Az első őszi fák* stb.), a rövid, itt-ott egyszavas, töredékes mondatok (*Állunk* stb.), az ismétlés (*Vér. Vértöltos vadon* stb.), az alliterációk (*Kezdedben késő kék virág* stb.) mind-mind a látványnak, a hangzásnak, a hangulatnak, vagyis az érzékelésnek/érzékeltetésnek az eszközei.

Ez az alkotói magatartás és kifejezőkészlet azonban nem kizárólag csak a modern európai líra, főként a francia költészet (Verlaine, Baudelaire, Rimbaud, Samain) és a nyugatosok (Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Juhász Gyula) utánzását jelenti Áprilynál, hanem nagyon is őszinte, átélt líraiságot, melyben a költő a harmóniára, az „ember dallamá”-nak a megszólaltatására törekszik.

Fülöp Lajos

Képversek az újabb magyar irodalomból

A képverseknek több évezredes történetük van, hiszen már az ókori görög irodalomban is találunk ilyen jellegű alkotásokat. Később, különösen a barokk korszakban kedvelték őket. Újabban az avantgarde törekvések nyomán a képverseknek, betűképeknek, vizuális ábrázolásoknak számtalan változata jött létre. A „látható költészet” darabjainak megértéséhez gyakran találekonyaságunkra is nagy szükség van, és sok esetben felvetődik az a kérdés, hogy ilyenkor költészettel van-e még dolgunk egyáltalán.

Az újabb magyar költészet képverseinek megismerését kezdjük egy „hagyományosabb” darabbal. Weöres Sándor „Atomfelhő” című verse a költő 1980-ban megjelent „Ének a határról” című verskötetének záró darabja.

A
bomba
goromba.
Ablakomba
és alakomba
önmagát kiontja
s a világot lerontja.
Bár lehetne Napja, Holdja,
mégis a sötétség heroldja,
keveredik ocsmány vigalomba,
falut és várost takar siralomba
– ha korszakunk idejében el nem oltja –
kibomlik az égen, mint a vitorla,
pusztítása nyoma szőnyeg-forma,
tüzesen nyeldes sárkány-torka,
s a természetet feloldja
s az élőket megfojtja,
minden ember gondja
és szégyenfoltja
ez a ronda
otromba
gomba
ma.

A vers legelőször különös formájával hívja fel magára a figyelmet. Emlékeztet ez a forma a rejtvényűságok szópiramisaira, betűrombuszaira. Az első sor egyetlen betű, majd fokozatosan hosszabbodnak a sorok egészen a tizenkettedikig, amelyik után újabb tizenegy sor következik, fokozatosan rövidülve. Az utolsó sorban egy kétbetűs szó szerepel.

A rövid sorok szavai az első és a befejező sorokban fokozott hangsúlyt kapnak:

A
bomba
goromba
és:
otromba
gomba
ma.

A verscím: *Atomfelhő*; a vers kulcsszavai: *bomba* és *gomba*. Ez a három szó megadja a különös versalakzat kulcsát. Ha a verset 90°-kal elfordítjuk, az így kapott alakzat az atombomba robbanásakor keletkező gomba alakú felhőt idézi!

A vers leghosszabb sora, amelyet némi túlzással az alakzat szimmetria-tengelyének mondhatunk, egyúttal a vers legfontosabb sora is! A feltételes mellékmondat formájában megfogalmazódó mondanivaló napjaink legégetőbb feladatára, az atomfegyverek felszámolására figyelmeztet. Az atomenergia, amely a vers szavaival élve: „... lehetne Napja, Holdja” világunknak, háborús célokra használva a „sötétség heroldjaként” viselkedik, s „minden ember gondja | és szégyenfoltja”.

A rendkívül komoly mondanivalójú vers azonban nem nélkülözi a játékos elemeket sem. Már maga a forma hordoz játékosságot, utalva arra az erőfeszítésre, ahogyan a költő az egyre hosszabb összecsengő szavakat keresgélte, s építgette, alakította a különös lépcsőzetességet. Az összecsengések, amelyek négy-öt, sőt hat hangra is kiterjednek, ugyancsak játékosak. Amellett, hogy átéljük „A bomba goromba” mondat fájdalmas igazát, felfigyelünk a nagyfokú sajátos összecsengésre. Ugyanígy van ez a vers befejezésében és több rimpárijában.

A játékosság másik eleme a versben az archaizálás, azaz a modern témának régies szóhasználattal való megszólaltatása. Az atombomba hatásáról mintegy a XIX. század elejének nyelvén ír a költő. Különösen érezhető ez a vers közepének jelzős szerkezeteiben és metaforáiban.

A vers összesen három mondat. A mondatok éppúgy terjeszkednek, válnak mind több eleművé, mint a sorok. Az első mondat egy háromszavas tómondat, a második már mellérendelő szókapcsolatokat is felhasználó bővített, a harmadik pedig többszörösen összetett mondat.

Az „Atomfelhő” című versnek mint képversnek az elemzés elején jelzett „hagyományosabb” volta azt jelenti, hogy egyrészt összhang van a vers tartalma és a versszöveg rajzolta kép között, másrészt pedig, ritmusát és rímelését tekintve is szabályos vers. A vers ritmusa soronként változik, a szótagszámok emelkedésének, majd csökkenésének megfelelően, s hangszólyos ütemezésű, tehát magyaros verselésű sorokkal találkozunk. A különböző ősi ütemtípusok megjelenése ugyancsak régiessé teszi a hangzást, mint a voltaképpen végig azonos rím is: -a -a -a -a-; 23-szor!

Weöres Sándor a maga képverseit „rajzos verseknek” nevezi, s pályája minden korszakában ír belőlük néhányat. A sort az 1933-ban írott „Kereszt-árnykép” című verse nyitotta meg; az „Atomfelhő” a legutóbbiak közül való.

Csetneki Sándorné

NYELV ÉS ISKOLA

Tanulni, hogy taníthassunk!

Nyolc éve a Magyarok Világszövetsége és a Debreceni Tanítóképző Főiskola vezetősége megkérte e sorok íróját, hogy tervezzen programot egy olyan tanfolyam számára, amely a különböző országokban magyar nyelvet tanító tanároknak nyújtana segítséget oktató-nevelő munkájukhoz. Közölték azt is, hogy városunk, Debrecen ad majd otthont ennek a kezdeményezésnek. Még ma is bennem él az az izgalom, amellyel alakítottam, szépítettem a tervezetet. Tudtam, hogy teljesen új ez a továbbképzési forma, és nagy a felelősség. Elképzeléseim középpontjában az a törekvés állt, hogy a kollégák tíz nap alatt kapjanak ízelítőt a magyar történelem, irodalom, nyelvészet, néprajz és népzene gazdag tárházából. Legyen a tanfolyam új ismereteket adó és emlékeztető is egyszerre.

Frissüljön a tapasztalat alapján a régi és az új Magyarországról alkotott kép.

Azóta minden évben újraéled, újraformálódik a stúdium. Bebizonyosodott, hogy mennyire szükséges és kedvelt formája ez az önművelésnek: telítődik, gazdagodik a hallgatóság új élményekben, hogy majd a tanítás során felhasználódott értékek továbbgyűrűzzenek a tanítványokban, a magyar nyelvvel ismerkedő „mindig újakban”. Utóbb, 1983. július 20-án hét országból negyvenkét tanár érkezett Debrecenbe. Voltak olyanok, akik először jöttek, telve várakozással, mit nyújt majd nekik ez a tíz nap; s voltak olyanok, akiknek már a meghívó kézhezkapásakor megfényszeredett a szeme. Hiszen jártak már itt, s tudták, hogy az itthoniak – *Földes Béla* igazgatóhelyettes vezetésével – nem csupán sokszí-

nű programot adnak, hanem ezzel együtt vendégszeretetet is. Tudták, és előre jelezték az újaknak a tanfolyam hasznosságát, a jó hangulatot, a sok-sok baráti gesztust.

Egy ilyen rövid tájékoztató keretében természetesen nem lehet minden részletre rávilágítani, az ideai tanfolyam minden szép percét, óráját feleleveníteni. Ehelyett inkább a programtervezés módszeréről írok. A programot az idén úgy állították össze a rendező szervek, hogy háromféle megközelítése legyen a magyar történelem, irodalom, nyelvészet, népművészet, gazdasági vonatkozások és a hazai táj ismeretének: előadások, gyakorlati foglalkozások (beszélgetések), művészeti élményszerzés.

Az elsőben neves budapesti és debreceni tudósokat hallhattunk. Néhány izgalmas téma a teljesség igénye nélkül: *László Gyula* Kettős honfoglalás, *Kálmán Béla* Nyelvrokonság és nyelvi érintkezés, *Wacha Imre* A magyar beszéd dallama, *Ginter Károly* Az igeképzés, *Pomogáts Béla* Modern versek elemzése, *Halm Tamás* Magyar gazdaság – világgazdaság. Külön érdekességük volt azoknak a fejtegetéseknek, amelyek a hallgatóság nemzeti hovatartozását figyelembe

véve készültek: pl. *Lázár Oszkár* Magyar-svéd összehasonlító nyelvészet című előadása.

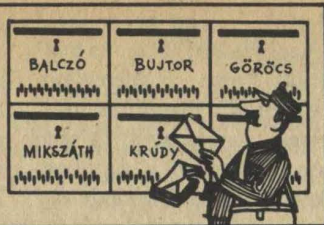
Ismét más élményt nyújtott a közös népdal- és népijáték-tanulás mellett népi hagyományaink didaktikai feldolgozása *P. Györfy Katalin* és *Csókos Györgyi* vezetésével. S még nekünk, itthon tanító tanároknak is tanulságos és összegző ismereteket adott *Szabó László* előadása A magyar iskolarendszer és oktatási reform címmel. Annál is inkább, mert ezt meg bemutató tanítás követte.

A művészi élményt a szavalóest, a zenehallgatás, a filmvetítések, a kirándulások során megtekintett múzeumok, templomok jelentették, valamint a Veres Péter Emlékházban tett látogatás. A vezető *Czine Mihály* egyetemi tanár és *Bata Imre* irodalomtörténész volt.

A búcsúesten a tapasztalatok összegzése mellett állandóan ismétlődtek olyan ismert és gyakori mondatok: Köszönjük, ismét megerősödtünk pedagógusi hivatásunkban! Érdemes, ha néha nagyon nehéz és fáradságos is, egy nyelvet, egy kultúrát közvetíteni.

B. Porkoláb Judit
(Debrecen)

NEVEK VILÁGA

Nemesi-e

a kettős családnév?

A nagyközönség és a hivatalos szervek körében sokszor találkozunk olyan véleménnyel, hogy a kettős családnév valójában a nemesi világ egyik túlélő csökevénye. Pedig – mondják és írják olvasóink – a nemesi előnevet a második világháború utáni demokratikus átalakulás jogosan eltörölte. Nos, mi egyetértünk kedves olvasóinkkal. Nem vagyunk védelmezői sem a nemesi kiváltságoknak, melyeket egyébként már 1848-ban eltöröltek, sem a nemesi sallangoknak, amelyek 1945 után avultak el.

De vajon nemesi jellegű-e a kettős családnév? Vajon van-e valami elitélhető előkelősködés abban, ha valakit például Nagy-Varga Péternek hívnak? A nemleges válasz irodalmi alátámasztásaként hadd idézzünk egy párbeszédet Karinthy Ferenc 1978-ban megjelent Dialógus című könyvéből. Ez a párbeszéd a kitűnő és népszerű író, Karinthy Ferenc, valamint a szintén kitűnő és népszerű író, orvos és tudomány népszerűsítő természettudós, Benedek István között zajlott le. Hadd tegyük hozzá azok részére, akik ezt nem tudják, hogy Benedek István édesapja Benedek Marcell, nagypapja pedig Benedek Elek. Őket szintén nem kell különösebben bemutatnunk. De halljuk a párbeszédet, mely éppen a nagy mesemondó nagyapa székelyföldi (romániai) kis faluját, Kisbacont idézi.

– Én jártam a ti falutokban, Erdélyben, Kisbaconban. Legelőször veled voltam ott és apáddal. Az most Kovászna megye, de eredetileg ugye, Háromszékhez tartozott? Vagy Udvarhelyhez?

– Mind a kettőhöz. Annyira a határon van, hogy hol Háromszékhez, hol Udvarhelyhez csatolták.

– Majdnem minden második ember Benedek ebben a faluban.

– Talán minden harmadik, igen.

– És minden Benedeknek van egy ragadványneve.

– Ilyenek vannak, mint Benedek Temető Jula, mert a temető közelében lakott, aztán Benedek Bíró János, mert ő volt a bíró, vagy a híd mellett lakó Benedek Hídi család.

– És Benedek Huszár.

– Az a mi családunk, a Benedek Huszár. Azért Huszár, mert egy lovas katonát kellett állítaniok. István ükapám így járt annak idején Párizsban lóháton. Aztán a Huszár családon belül kaptuk a Szókimondó...

– Ide akartam én is kilyukadni, hogy Szókimondó Benedek...

Nos, mit tehet hozzá a névkutató ehhez a párbeszédhez? A ragadványneveknek az a típusa, melyet Benedek István említ, nem az egyetlen ilyen névtípus. Az effajta név nemcsak a családnév után állhat, mint Kisbaconban, hanem előtte is. Utalhat ez a név az apa vagy az anya keresztnévére, becenevére stb. Mai anyakönyvi jogszabályaink szerint nem szabad őket a születési anyakönyvbe bejegyezni. Régebben sok ragadványnevet került be az anyakönyvekbe a túlságosan nagy névgyakoriság ellensúlyozására. Ma ezt a szerepet a 11 számjegyből álló személyi szám vette át, legalábbis a hivatalos írásbeliségben.

A régebben bejegyzett ragadványnevek a családnévvel ma már kettős nevet alkotnak. Ezeket jelenleg kötelezően kötőjellel írjuk, pl. *Kovács-Megyesi* András. Az effajta kettős nevek tehát valamikor paraszti ragadványnevek voltak, nem pedig nemesi előnevek, ahogyan ma sokan tévesen hiszik. Ilyen például *Nagy Balogh* János proletár festőnek vagy *Szántó Kovács* János agrárszocialista vezetőnek a neve is. (A kötőjel akkor még nem volt kötelező.)

Értékes adatot közöl Benedek István nagypapja szülőfalujának névgyakoriságáról. Kisbaconnak 1910-ben 760 lakosa, tegyük hozzá a családnévgyakoriság értékeléséhez azt is, hogy 760 magyar lakosa volt. Benedek István családi emlékei szerint ennek egyharmada, tehát kb. 250 ember a Benedek nevet viselte. Ez a nagy szám érthetővé teszi, mennyire szükséges vidéken a ragadványnevet.

Sajnos, családnéveink gyakoriságáról a névtani irodalomban kevés adatot olvashatunk. Szinte irigylést kelt a német családnévkönyveknek sok-sok olyan adata, mely a nevek után jelzi, hogy az adott név Bécsben, Hamburgban, Neustadtban, Svájcban, a keleti német nyelvterületen, Sziléziában stb. gyakori. Ezért örülünk az interjúnak, s egyben kérjük olvasóinkat, írják meg nekünk, milyen vezetéknev gyakori szülőfalujukban. Megpróbáljuk ezeket a jövőben cikkbe foglalni, természetesen az adatközlő nevének és címének föltüntetésével.

Ladó János

Sportnyelv

– magyar vagy idegen szavakkal

Gyakori és természetes jelenség, hogy egy-egy tudományág, újonnan kidolgozott és bevezetett technológia, új művészeti ág szakkifejezései szinte az egész világon abból a nyelvből származnak, amelynek a területén a tudományág, a technológia, a művészeti ág megszületett. A szociológia, az információelmélet, a számítógépek, a dzsessz nyelve alapvetően az angol, az úrhajókat viszont gyakran csak szputnyikoknak nevezzük... (A jelenség nem csak az utóbbi egy-két századra jellemző. Őseink a vándorlás idején számos mezőgazdasági szakszót vettek át a termékkel, az eszközzel együtt a bolgár-törököktől, majd a honfoglalás után a szlávoktól. A kézműipari, később a gyáripari szakszavak jelentős része a németből származik. E szavak egy része az idők során megmagyarosodott, más részükről ma is érezzük, hogy idegen eredetű.)

Hasonló jelenséget figyelhetünk meg a sportnyelvben

is, akár népi eredetű, nemzeti jellegű sportról van szó (dzsúdó, karate, labdarúgás), akár olyanról, mely ugyan több nép körében volt honos, de mi az egyiktől vettük át (vívás, sportlövészet) – szakszavaival együtt. Az előbb említett vívás szaknyelve például a francia, az öklövívásé az angol, a dzsúdóé a japán. Nem törvényszerű azonban, hogy ez mindig is így maradjon.

A magyar sport egyik nagy korszakában, a harmincas években, a rádióközvetítések nagymértékű elterjedésével egyidőben számos idegen eredetű kifejezést váltott fel a magyar. Hasonló hatása volt a televízió megjelenésének. Ezért és ekkor lett a *vízipóló*-ból *vízilabda*, a *jéghoki*-ból *jégkorong*, a *ping-pong*-ból *asztalitenisz*, a *henc*-ből *kezezés*, a *taccs*-ből *partdobás*, majd *bedobás*, de magyarrá változott a *centercsatár*, a *half*, a *bekk* is. A napjainkban gyorsan népszerűvé vált *badminton* már egész rövid idő alatt *tollaslabdá*vá változott, s

az utóbbi egy-két évben le-
hettünk tanúi a *széllovas* –
most már minden bizonnyal
ilyen formában elterjedő és
fennmaradó – különböző,
magyar nyelvű megnevezési
kísérleteinek.

De lehet-e, kell-e mindent
magyarítani?

A szakkifejezések egy része
minden bizonnyal megmarad
idegen eredetűnek – legfel-
jebb a szó idővel megmagya-
rosodik. Akik nézték a
moszkvai olimpiai közvetíté-
seket, hallhatták, hogy az
evezősöket francia nyelven
indítják, a vívásban az ütés-
és védésfajtákat is franciául
nevezik meg, az ökölvívásban
a küzdelmet ma is a *box* szó
elhangzása indítja el. Nem is
lehet másképp nemzetközi
versenyeken. S mivel ezek a
kifejezések többnyire csak a
bírókat és a versenyzőket

érintik, nem szükséges anya-
nyelvre is átültetni őket. Más
esetben az idegen szót nem
lehet, vagy legalábbis eddig
nem sikerült megfelelő ma-
gyarral helyettesíteni. Az
egyszótagú, angol eredetű *gól*
a németben: *Tor*. Ez is egy-
szótagú. Fordításuk, a ma-
gyar *kapu*, két szótagja miatt
nem megfelelő. A küzdelmet
elindító *box*-ot sem helyette-
sítheti a hosszú *ökölvívás* –
jobb pedig még nem akadt. A
sport szót sem tudta kiszori-
tani a nála hosszabb, bonyo-
lultabb összetételű *testedzés* –
különösen szóösszetételek-
ben nem. A jégkorongozók
bodicek szavát sem pótolta
más. Előfordul az is, hogy két
rokon szó közül a gyakoribb
helyett születik magyar meg-
felelő, a ritkábban használa-
tos helyett viszont nem. He-
lyesíthető, hogy ha az idegen

kifejezés helyett két magyar
is megszületik, akkor – a gya-
korlat alapján – a kifejezőbb,
a tömörebb maradjon meg.
Éppen napjainkban kísérli
meg a televízió a sajtóban,
közvetítésekben elterjedt *tilos*
felszabadítás-t a jégkorongo-
zók között használatos
átlövés-sel helyettesíteni.
Önmagában mindkét kifeje-
zés jó, de az *átlövés* tömö-
rebb. Nem ilyen egyértelmű
a helyzet a *null-nulla* szópár-
ral. A *null* szót sportriporte-
reink egy része – Kodály Zoltán
javaslatára – *nullá-vá* vál-
toztatta. A két szó egy tőből
ered ugyan, de hangulati és
bizonyos jelentésbeli különb-
ség van köztük. A *kerékpár* és
a *bicikli* még mindig egymás
mellett él.

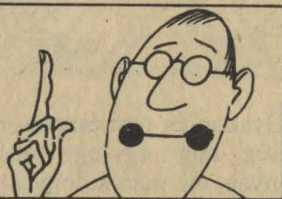
Érdekes tanulságokat kínál
a *cselgáncs*, ez a nálunk meg-
lehetősen új, de máris ered-

ményes és népszerű sportág.
A *cselgáncs* szó hamar kiszor-
ította a japán *dzsudó*-t, de a
tatami megmaradt *tatami*-
nak. Ez szőnyeget jelent. A
szőnyeg szó használatát az is
indokolná, hogy a birkózás
szőnyegen folyik. A *cselgáncs*
szóban sokféle, különböző
értékű pont van, ezek japán
eredetijét nehéz lenne megfe-
lelő magyarral pótolni. Az
azonban mindenképpen
helytelen, hogy ezeket gyak-
ran nem a magyar helyesírás
szerint használja a szakiroda-
lom. Viszont érdekes, hogy a
*cselgáncs*ban oly fontos *öv* ja-
pán eredetijét talán a leglel-
kesebb szurkolók sem ismer-
rik.

Magyarosítsunk tehát – de
csak ha jobbal, kifejezőbbel
tudjuk az eredetit felváltani.
És kísérreljük meg ezt a jobbat
megtalálni.

Andor György

BESZÉLNI NEHÉZ

Lapok fednek

– lappok fednek

Legutóbbi számunkban bemutattam: a magánhangzók idő-
tartama fontos értelemhordozó sajátság. De bizony jelentésel-
különítő értékű jegy a rövidség-hosszúság a mássalhangzók
körében is! Az időtartambeli különbség hordozza a jelentéskü-
lönbséget például a címbeli szópárokban; de a következőkben
is: *lábál – lábbal; megy – meggy; ál (hamis) – áll; álom – állom*
(a szavam), *hal – hall, kel – kell, tol – toll; fen – fenn; ara – arra,*
var – varr; kasza – kassza; ível – ívvel; stb. – Könnyű hát
belátni, hogy minden kiejtési vétség, amely a mássalhangzók
időtartamának élősóbéli szabályait sérti, gyöngíti nyelvünk-
nek ezt az értékes és jellemző vonását.

A magánhangzók helyesírásbeli formája többnyire irányt
szab kiejtésünknek is: amit hosszúnak jelölünk, azt ejteni is
hosszan kell, amit rövidnek írunk, röviden is ejtjük. Kissé más
a helyzet a mássalhangzókkal; itt a kiejtés és az íráskép eltérhet
egymástól. Megezik, hogy éppen az írásformát követő ejtés
számít súlyos hibának; bár jóval gyakoribb, hogy a helyesírás
a kiejtést is tükrözi, s az ettől való eltérés sérti a hangzási
normát. – Itt csak néhány típus bemutatására van helyünk.

Az *egy* számnévnek alapalakjában és jó néhány származéká-
ban hosszan hangzik a *gy*, a rövid írás ellenére. Tehát így:
*eggy, eggyaránt, eggyazon, eggyelőre, eggyenként, eggyes, egy-
gyetlen, eggyezik, eggyik-másik, eggyütti, eggyüvé* stb. Más szár-

mazékokban viszont összhangban áll az írás és a kiejtés; rövid
gy-vel mondjuk például ezeket: *egyed, egyén, egyenáram, egye-
nes, egyenetlen, egyenet, egyenleg, egyetem* stb.
– A szócsaládnak ezt a kiejtésbeli megosztottságát a nyelvi
hagyomány alakította ki és élteti. Ennek megtörése, a *ggy*-s
formáknak betű szerinti *gy*-s ejtése (pl. *egyetlen*) sajátos stílu-
sértéket hordoz: modorosságra, olykor talán műveletlen mű-
veltkedésre vall; a fordítottja (pl. *eggyetem*) ellenkezőleg: népi-
ességre, esetleg népieskedésre.

Gyakran hallható az *l* hang megnyújtása a személyragos
határozószóknak: *belölle, róla, tőle;* valamint az *s, sz* hang
hosszú ejtése az olyanokban, mint: *erősen, szívesek, magasabb;*
először; stb. A mássalhangzó megnyúlása társulhat időtartam-
átváltással (másképp: időtartamcserével), azaz megrövidítve a
szóalak hosszú magánhangzóját: *belölle, rolla, tölle; erőssen,*
szívessek, elősszor. – Ez a fajta ejtémód enyhén nyelvjárásos
színezetet ad a beszédnek; de csak olyat, amely még belefér a
kiejtési normába.

Másképp ítélandó meg az *l* hosszú ejtése ezekben: *elemi,*
Kelenföld, fiatalabb, halad. Az *ellemi, Kellenföld* és társaik –
köznyelvi szemszögből – erősen vulgárisnak minősülnek.

Napjaink kiejtési helyzetét vizsgálva, a legfőbb veszélyt
abban az erős rövidítési hajlamban látom, amely már-már
létben fenyegeti a hosszú mássalhangzók rendszerét. A *szele-
mes, kelemes, tutam, látam* ejtémód nem csupán fülsértő (noha
a nyelvészeti megfontolások sem közömbösek); ez a jár-
vány közlésszavarhoz is vezethet. Álljon itt példaként egy sze-
mélyes élményem. Döbbenet hallgattam egy értekezleten az
egyik hozzászóló szavait: „Egyetérték a *halottakkal*”. Azután
ébredtem rá: nem a *halottakkal* (az elhunytakkal) értett ő
egyed, hanem az előtte szólók gondolataival, vagyis: a *hallot-
takkal*.

A nyelvi hagyomány is, de a nyelv szépségének, dallamossá-
gának megőrzésére és a félreérthetőség elkerülésére való tö-
rekvés is azt kívánja: ne engedjük elmosódni a rövid és hosszú
közti különbséget a mássalhangzók kiejtésében se!

G. Varga György

Figyelmező

„Egy nép eleven nyelve Állandó Tevékeny Állapot és ugyanakkor Örökös Cserélődés az Állandóságban. Mint a hőmpolygó folyó. Mint a virágzó föld.”

(Juhász Ferenc)

„Az egyszer elvesztett ragok, jelzők, ékezetek meg nem kerülnek. Az elhagyott esernyő előkerülhet – ha szerencséje van – a Talált Tárgyak Irodájában. Ilyen iroda a szavaink számára nincsen. Az ékezetüktől megfosztott nevek, mint Gyorffy, Gyogyosi, Rakoczi, saját gazdájukon kívül – akinek orrbavert és szánalmasra facsarodott képüket elpanaszolhatnák – nincs, akihez forduljanak.”

(Sütő András)

BÁRCZI GÉZA

A kiemelkedő tudósokat az jellemzi, hogy maradandót alkotnak a tudományban, és életükkel példát adnak az emberségre. Ilyen tudós, ilyen egyéniség volt Bárczi Géza nyelvészprofesszor. Azon kevesek közé tartozott, akik a maguk korában műveikkel átfogták szinte a teljes magyar nyelvtudományt (a hangtántól a szókincsvizsgálaton át az alaktanig és a mondattanig, a nyelvi rétegek kutatásától a stíluselmzésig), akik elsősorban a jelenségek történeti bemutatását vitték diadalra, de akiknek volt szavuk a mindenkori ma nyelvének a leírásához, jellemzéséhez vagy éppen megjobbításához is. Bárczi Géza tanárnemzedékek hosszú sorát tanította, nevelte a debreceni és a budapesti egyetemen, és közben egy életre szóló útravalót adott nekik, hogyan kell szeretni és művelni az anyanyelvet és tudományát, mi jellemzi az etikus tanárt és tudós szakembert, és

egyáltalán, hogyan lehet valaki hasznos, építő tagja a társadalomnak, az emberiségnek.

A közelmúltban még egy posztumusz munkáját is kezünkbe vehettük (A Halotti Beszéd nyelvtörténeti elemzése. Sajtó alá rendezte és szerkesztette E. Abaffy Erzsébet és N. Abaffy Csilla. Akadémiai K. 1982.) Részletes elemzéssel állítja elének a Halotti Beszédet, első szövegemlékünket, de a módszerére jellemzően úgy, hogy egyben megrajzolja az egykorú nyelvi rendszernek szinte az egészét.

1975 elején, nem sokkal eltávoztása előtt így jelölte ki mindnyájunk feladatát anyanyelvünkkel kapcsolatban: „... egész nemzeti műveltségünk anyanyelvünkön alapszik... Anyanyelvünk bennünk él, egygyéforrva személységünkkel... anyanyelvünk tehát megérdemli, hogy tiszteljük és szeressük, hogy különös gondadal ápoljuk, és igyekezzünk olyan tisztán átadni utódainknak, ahogyan elődeinktől kaptuk.” **SZ. I.**

Ez évben május harmadikára esett a „Beszélni nehéz!” közönségtalálkozója (s október 18-ára a kétszázadik adás. – A rovatszerk.) Ha a tájékoztatást, amit vidéki köreink kértek, egyetlen mondatba kellene sűrítanem, azt mondanám róla: egy nyelvi munkaközösség országos értekezlete volt. Résztvevői távoli városokból utaztak ide, készséggel áldozva rá vasúti költséget, s nem csekély fáradságot.

Minthogy a megjelent tanárok, tanulók, egyéni versenyzők megnevezésére még csak nem is gondolhatok, felsorolom, a felszólalások sorrendjében, a városokat és községeket, ahonnan jöttek: Pannonhalma, Szeged, Ófehértó, Hódmezővásárhely, Miskolc, Győr, Komárom, Debrecen, Salgótarján, Mohács, Nyíregyháza, Szócsénypuszta, Fót (Gyermekváros), Kecskemét, Mosonmagyaróvár, Kisterenye. Nem hiányoztak természetesen a budapesti felszólalók sem.

Ugyancsak egy mondatba tömöríthető a munkaértekezlet szétágazó tárgyköre is: Mit tettünk, s ezután mit kell tennünk beszédjavító mozgalmunk szélesítéséért. A beszámolókból kirajzolódott a

Idei közönségtalálkozókról

szüntelen igyekezett a már kialakított módszerek bővítésére és az eredmények átadására.

Vannak iskolák, ahol be sem érik azzal, hogy csupán a szakkörök tagjai vitassák és oldják meg a Rádióújságban és a Beszélni nehéz műsorban közölt példamondatokat; folyamatos háziversenyek keretében megteheti bárki. Faliújságon közlik a jelölendő szöveget, s nemcsak a folyosókon, hanem a tanári szobákban is. Van faliújság-felelősük és bíráló bizottságuk. A jó jelöléseket könyvvvel, néhol osztályzattal jutalmazzák.

Mások azt jelezték: a szakköröknek közösségnevelő szerepük van, tagjaiknak tekinthetjük. Segítségüket kérik nyelvi vetélkedők rendezésében. Tanárok és tanulók közös igyekezettel gondoskodnak utánpótlásról. Közös céljuk, hogy minden gyerek ismerje és tanulja meg a jelölési rendszert.

És most villantsa fel néhány rövid mondat a fölmerült óhajokat! Legyen hosszabb a műsor, iktassanak be még egy ismétlést. Adjunk megoldásvariációkat a Rádióújságban. Ismerje meg min-

den tanár is a jelölési rendszert. Társadalmi nyomás kellene a helyes beszéd érdekében. Legyenek Beszélni nehéz körök az egyetemeken is. Versenyezzenek az óvónók is. Fokozni kell a belső hallásra nevelést. – Reméljük, olvasóink közlik nézeteiket a felsorolt óhajokról.

Találkozókon jelen volt a sátoraljaújhelyi Kossuth Lajos Gimnázium Kazinczy-díjas tanára, Katona Rezsőné is; de visszautazása miatt nem került sor felszólalására. Hazaérve megírta nekünk, amit ott akart bejelenteni. Idézem: „Iskolánkban régi hagyomány már, hogy a legjobb tanulmányi és mozgalmi munkáért egy-egy osztály elnyeri a *Kossuth-osztály* elnevezést. ... Nos, ennek mintájára találtuk ki a *Kazinczy-osztály* elnevezést és jutalmat...” (A minősítési és pontozási rendszert is részletező írást folyóiratunk előző számában közzétettük e rovataban. – A rovatszerkesztő.) – Üdvözljük ezt az újabb leleményt; nyilván példaként szolgál majd ez is, csakúgy mint hadviselésük a tulajdonnevek ferde hangsúlya ellen, s így számos osztály ajta-

jára felkerül majd a kis zománctábla, „Kazinczy-osztály” felirattal.

Végül egészítse ki beszámolómat két azóta érkezett levél. Az első a budapesti Dallos Ida Szakmunkásképző Intézet Beszélni nehéz körétől: „A május 3-i találkozó-ról beszélgettünk a szakkörben. Leginkább az ragadott meg bennünket, hogy az ott felszólaló tanárok, diákok, ifjak és felnőttek milyen hozzáértéssel szóltak a nyelvi hibákról, milyen harcosan védtek nyelvünk tisztaságát, milyen sokat tettek azért, hogy környezetükben felvirágozzék a mozgalom. Az a mélyszéges szeretet anyanyelvünk iránt, amely szavaikból kicsendült, világító példa lehet a mi számunkra is.” – A komáromi Széchenyi István Közgazdasági Szakközépiskola Beszélni nehéz körének leveléből idézem e néhány lendületes mondatot: „Az mindenképpen jó, hogy egyszer egy évben legalább látjuk egymást, és kicserélhetjük mondánivalóinkat. Azt hisszük, az egyet akarók mindig szívesen találkoznak egymással; ez minden területen így van, hát még a szenvedélyből űzött dolgoknál.”

Péchy Blanka

Pontozó

Először is az idei 2. számunkban közölt rejtvények helyes megoldását adjuk meg:

I. Ellentéte egy keresztnév! 1. Győző 2. Tjtán 3. Verbéna 4. Álmos 5. Dalma 6. Károly 7. Benő 8. Emese 9. Teréz 10. Adelmár

II. Betűértelmezésből verscím: 1. M (Márkus – Árkus) 2. O (Origo) 3. Z (zár, ár nélkül) 4. G (lóg – ló) 5. Ó (óbor) 6. V (év) 7. I (homouzion – homoiuzion) 8. L (lő – ő) 9. Á (Pál – pl.) 10. G (ég – gé). Az Illyés-vers címe: Mozgó világ.

III. Mit csinál, aki . . . ? 1. Rázza a rongyot 2. Élére rakja a garast v. a pénzt 3. Sarkára áll 4. Egérutat nyer 5. Nem enged a negyvennyolcból 6. Ágynak esik v. dől 7. Légvárakat épít 8. Lóhátról beszél. A kezdőbetűkből összeolvasható szólás: résen áll.

IV. Fura földrajz. 1. Ajka 2. Sárvár 3. Nyirbátor (mivel a rejtvényben *oroszlánsörény* helyett tévesen *oroszlánysörény* jelent meg, e kérdésre az *Oroszlány* választ is elfogadtuk) 4. Gyöngyös 5. Hatvan 6. Tolna 7. Sarkad 8. Csurgó

V. Juhász Gyula a nyelvről. Úgy simogatom a szép és új igéket, Mint perzsa szőnyegét a kalmár.

A rejtvényeket helyesen megfejtő olvasóink közül ezúttal a következők nyertek száz forint értékű könyvutalványt:

Bakó Jenő, Budapest, Alvinci u. 32. I. 5. (1022)

Balogh Jánosné, Jászkisér, Homok út 2. (5137)

Boza Albert, Ózd, Lehel út 7. (3600)

Csákvári Sándor, Szolnok, Kossuth tér 2. (5000)

Jásusa Gábor, Kecskemét, Botond u. 2. C/8 (6000)

Kocsis Károlyné, Budapest, Garázs u. 9. II. 22. (1194)

Mándoki Pál, Budapest, Pipa u. 4. II. 18. (1093)

Nagy Ferencné, Kiskőrös, Árpád u. 11. (6200)

Sebők János, Dunakeszi, Iskola u. 11. fszt. 2. (2120)

Sztankay Lászlóné, Budapest, Gvadányi u. 58. fszt. 1. (1144)

A Pontozó új feladatai

I. **Állatterelés.** Felsorolunk öt régi, ill. népi szólást, közmondást, csak hogy egy kis hiba történt: az állatok ugyanis „elkóboroltak”, helyet cseréltek egymással. Tessék mindegyiket visszaterelni a saját eredeti helyére! (Az ügyes „pásztor” jutalma 10 pont.)

1. Bizonytalan, mint a *macska* vacsorája.
2. Körmetlen *medve* nem tud fára mászni.
3. Addig kapar a *kutya*, míg szemre nem talál.
4. Leforrázott *tyúk* az esőtől is fél.
5. Válogat, mint jóllakott *eb* a vackorban.

II. **Rejtett helynevek.** Ez évi 1. számunk Pontozó rovatában olyan helynevekkel játszottunk, amelyeknek betűi megfelelő átcsoportosításban egy értelmes szót adnak, mégpedig olyan szót, amellyel – persze csak játékból – szinte jellemezni lehet a szóban forgó helységet. (Melyik falu, ódon? *Ónod*. Melyik regényes? *Gerényes*.) Ezúttal rejtett helynevek megtalálására buzdítjuk olvasóinkat. Felsorolunk tíz magyarországi helynevet. Tessék e helynevek betűit egyenként úgy átcsoportosítani, hogy kiderüljön: mindegyikben egy másik, ugyancsak magyar helységneve is rejtőzik. Mindegyik névnek mindegyik betűjét fel kell használni, s a magánhangzók időtartamát sem szabad megváltoztatni. Melyik a tíz rejtett helynév? (Megfejtése egyenként 2, összesen 20 pont.)

1. Telki:	6. Ajka: .....
2. Parád:	7. Ecseg: .....
3. Rátka:	8. Peces: .....
4. Báránd:	9. Acsád: .....
5. Szilvás:	10. Tereske: .....

III. **Kettőt egy csapásra!** Minden meghatározáshoz egyetlen szót várunk válaszul, egy olyan főnévi igenevet, amely a feladatban említett két dologhoz egyaránt illik. Most már nincs más hátra, mint – ha túl szoros – a derékszíjat, na meg e rejtvényt *megoldani!* (Megfejtése egyenként 2, összesen 12 pont.)

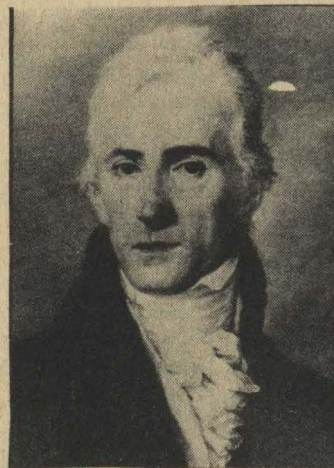
1. Ággyal ajánlatos tenni, emberrel nem.
2. Nótára is lehet, de pipára is.
3. Szokás tejet is, de, sajnos, bosszút is.
4. Vizet és olykor bátorságot egyaránt tanácsos.
5. Lehet lovat is, de ablakot is.
6. Búzát és sulykot egyaránt lehet.

IV. **Szótagrejtvény.** Az alábbi betűrendben felsorolt szótagokból a megadott tíz meghatározás alapján összesen húsz szó állítható össze, tehát minden meghatározáshoz két szó vagy név tartozik. Helyes – és megfelelő sorrendben beírt – megfejtés esetén az A) és a B) szőoszlop kezdőbetűiből felülről lefelé egy idén megjelent, nagy sikerű könyv címe olvasható ki. Vigyázat! Az első oszlop vége nem szó-, még csak nem is szótaghatár. A felhasználható szótagok:

A – A – AL – AN – BOCZ – BOS – BU – CEN – DEB – DENZ – DY – E – GES – GOM – KE – KÉP – KÓ – KOS – LANY – LIN – LÍT – LUS – MÁ – MÁNY – MÉR – NAGY – NI – O – O – O – RAD – RAG – RE – RI – SOK – SZES – TAL – TÓ – TÓTH – VÁ – VÉS – ZA – ZÓ. (Megfejtése 20 pont.)

1. Haragos színönimái
2. Jófejű, más szavakkal
3. Elhunyt jeles nyelvészeink
4. Sárgarigó – népies és tudományos nevén
5. Ugyanannak a – római nemzetségnévi eredetű – férfinévnek teljes és becézett alakja
6. Toldalékfajták – a nyelvben
7. A legfontosabb mondatrészek
8. Ady Endre életének egy-egy jelentős – egymást követő – állomása
9. A Nyugat két kiváló költője
10. Határozatlan számnevek

1.	A)	B) .....
2.	.....	.....
3.	.....	.....
4.	.....	.....
5.	.....	.....
6.	.....	.....
7.	.....	.....
8.	.....	.....
9.	.....	.....
10.	.....	.....

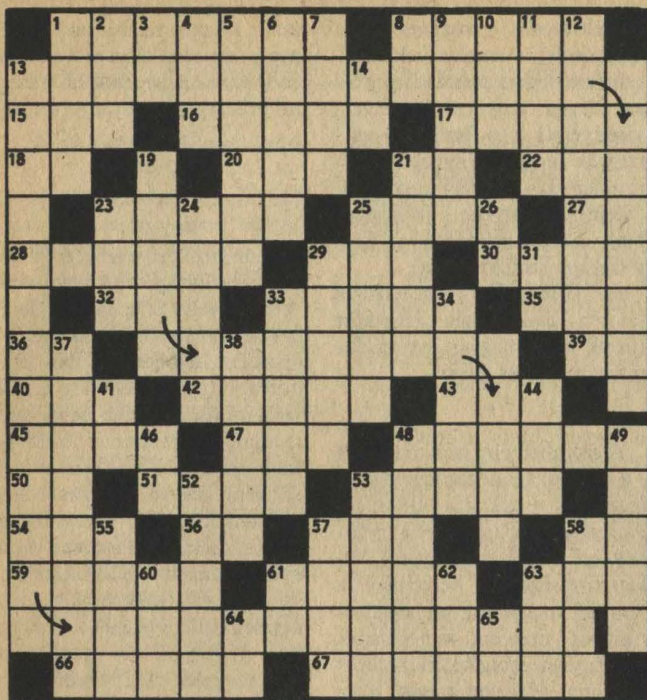

V. **Kazinczy a nyelvről.** A múlt századi nyelvújítás vezéralakjának szép „nyelvéírása” olvasható keresztrejtvényünk vízsz. 13., függ. 13. és 19. számú, beküldendő soraiban. (Megfejtése 25 pont.)

Az e számunkban közölt rejtvények együttes értéke 87 pont. A sorolásban azok vehetnek majd részt, akik megfejtésükkel legalább 80 pontot szereztek. A feladatok megoldását a lap szerkesztőségének címére kell beküldeni 1984. február 15-ig. A borítékra tessék ráírni: Pontozó!

Jó szórakozást, sikeres megfejtést kívánunk a szerzők:

**Borbély Károly (V.)
Felde Györgyi (I.)
Grétsy László (II.)
Kun Erzsébet (III.)
Rózsa Ibolya (IV.)**

A nyelv szépsége

VÍZSZINTES: 1. Ázsiai szovjet köztársaság fővárosa. 8. Floridai üdülőhely. 13. *A Kazinczy-idézet első része (zárt betűk: T, E)*. 15. Ruhát tisztít. 16. Sakknagymeister (István). 17. Fahordó eleme. 18. Pára! 20. Azonos betűk. 21. A réz vegyjele. 22. Nem vetik és mégis nő. 23. Szövegép alkatrésze. 25. Földünk kísérője. 27. Kiejtett betű. 28. Pihekerű, könnyű szál, névelővel. 29. Jelentős exportcikünk. 30. Szagztatottan rikoltozik. 32. Jelez. 33. Szemcsés, laza talaj. 35. Pipázik, népies szóval. 36. Gumidarab! 39. Védelmez. 40. Művészeti díj névadója. 42. Piaci bevásárlási kellék. 43. A megtett, lemért út hossza. 45. Neves színművésznő (Mariana). 47. Fizetés. 48. Balázs Béla-díjas filmrendező (György). 50. Zúduló víztömeg. 51. Füstköd (idegen szó). 53. Ötvösművész (Margit, 1901–1978). 54. A spanyol kommunista párt rövid. 56. Fa része. 57. A foszfor és az aktínium vegyjele. 58. Kínai hossz mérték. 59. Cimbor. 61. A szem szivárványhártyája. 63. Száraz földdarabka. 66. Ritka női név. 67. Szembetűnően furcsa, érdekes.

FÜGGŐLEGES: 1. Celebsten élő vadtulok. 2. Kis folyó a belga-francia határon. 3. Maine állam rövid. 4. Crisul... (Fehér-Körös). 5. Gyertya anyaga, névelővel. 6. Vagonok rendezését irányítja. 7. ... iacta est (Caesar-nak tulajdonított szavak). 8. Kasák Lajos lapja volt. 9. ... a bakterház" (Rideg Sándor regénye). 10. Piperecikk-márka. 11. Kínai dinasztia volt. 12. Határozatlan jellemű. 13. *A Kazinczy-idézet második része (zárt betűk: G, E, A)*. 14. Nagykanizsa része! 19. *A Kazinczy-idézet harmadik, befejező része (zárt betűk: G, Y, K, L)*. 21. A barbizoni festők vezéralakja. 23. A benzinben is megtalálható! 24. Izzó égitest csövája. 25. Tengeri rák. 26. Diplomás neve előtti rövidítés. 29. Egykori román feudális főnemes. 31. Szintén. 33. Kitartó ragaszkodás. 34. Huszonnégy hónap. 37. Tréfás-gúnyos kifejezés; erre kapaszkodik, aki érdemtelenül magas polcra jut. 38. Motoron száguld. 41. Igavonó állat. 44. Nagyön öreg. 46. Eres! 48. Kellemtelen, magas hangot ad (a rádió). 49. Fiú beceneve. 52. É naptól kezdve. 53. Múlt századi francia filozófus, történész. 55. Szovjet teherautómárka. 63. Híres holland labdarúgó. 64. Súlyarány, rövid. 65. Tiltakozás.

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

Az írásjelek stílushatása Szabó Lőrinc egy versében

A Szabó Lőrinc-i gondolati lírában, a logikailag rendkívül fegyelmezett mondatszerkesztésben és szövegépítkezésben szembetűnően fontos szerephez jutnak az írásjelek. Érvényes ez a megállapítás még az olyan erős érzelmi töltésű, lelkiismeretét felkorbácsoló, anyát sirató versre is, mint amilyen *A miskolci „deszkatemplom”*-ban.

Sír kinn az ég... Sir s anyját temeti
a költő... „Hogy sir! Óh, hogy szereti!”...
Férfi fáj benne s zokog a gyerek.
Mert lehetsz asszonyt, jót is, eleget;
de ha anyádtól búcsúzik a szív,
úgy érzed, metszik a gyökereid...
S eszedbe jut tíz év. Húsz. Negyven év.
A föltétlen szeretet! S a tiéd:
az nem az volt! S eszedbe sok teher:
Ő hordta! s te mit vettél róla el?
S öregedő sóvárgása feléd;
s hogy (hányszor) úntad!... Legszentebb Cseléd,
te, Egyetlen, sirhat a kisfiad
a „deszkatemplom” dúc-ege alatt –
veszítve szeretünk csak igazán,
döbbenet, mint most én, édesanyám,
hogy üres a vég s mind hiú a gyász:
Jaj, nincs holnap! Jaj, nincs feltámadás.

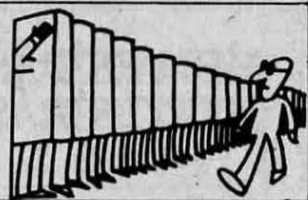
A súlyos veszteség, a nehéz bánat tömör nyelvi formát öltött a versben. Kegyetlenül dörögnek a szavak, mint a koporsón a rögök. A költő mellőzte a festői elemeket, a zenei szépségeket, hiszen a fájdalom nem tűri a cifrázkodást, a versbelit különösen nem.

Az öngyöttrő, fájdalmas zaklatottságnak csodálatos kifejezője viszont a rendkívül változatos központosítás: szinte valamennyi írásjel (tizennyegye!) helyet kap ebben a tizenkilenc sorban.

A költő leggyakrabban – hét alkalommal – a felkiáltójelet alkalmazza. Az erős indulatok jele azonban nem a görcsös zokogás, nem a mutatványos ajúlkozás szolgálatában áll. Csak ámulni lehet azon, mennyire mértéktartóan, finom visszafogottsággal használja a költő ezt az írásjelet, s hány árnyalatot tud érzékeltetni a hét felkiáltójellel.

Először a koporsót körülállók együttérző sajnálatát, részvétét, a költő gyermeki fájdalmának, elismerő csodálatát bizta rá: „Hogy sir! Óh, hogy szereti!” Majd a kétféle szeretet legélesebb szembeállításában jut fontos szerephez az az írásjel: *A föltétlen szeretet! Ő hordta!* (a terhet), *s hogy (hányszor) úntad!* (a sóvárgását). A felkiáltójel itt egyrészt az önfeláldozó anyai szeretet értékének felfedezésében, a felismerő emlékezésben siet segítségünkre, másrészt a szenvedélyes önvád, a szigorú szemrehányás megérintője. Csak a vers végén válik a fájdalom sikolyának jelvé: a kétségbeejtő veszteség, a pótolhatatlan hiány, a tragédia megváltoztathatatlanságának tudatával kiált az égbe: *Jaj, nincs holnap!* Folytatása ponttal leszorított fájdalmas kijelentés: *Jaj, nincs feltámadás.*

Szabó Lőrinc a szokásostól eltérően, újszerűen alkalmazza az elhallgatás, a továbbgondol(tat)ás jelét, a három pontot. A vers elején a pontok nem csupán a megrendítő tényközlés, az érzelmes szünet

Változatok egy témára

A nyár gazdag volt szakmai és tudományos összejövetelekben. Egymást érték az országos és nemzetközi gyűlések, értekezletek, vitautalások, tanácskozások, ülészakok, ankétok, kollokviumok, konferenciák és kongresszusok – hogy a szinonimák bőségevel érzékeltessük a zsúfoltságot. E rendezvények közt volt néhány, amely anyanyelvi műveltségünk ügyét szolgálta, vagy kapcsolatban volt vele.

Legjelentősebb a magyar nyelvészek IV. nemzetközi kongresszusa, Szombathelyen, kétszázötven résztvevővel. A környező országokból jött vendégek jelenléte örömteli jele annak, hogy az ottani magyarság anyanyelvi művelődése föllendülőben van. A Nyugatról érkező – jórészt magyar születésű – tudósok szereplése pedig örömdetesen bizonyítja, hogy nyelvünk a világban érdeklődés, kutatás tárgya, és a tőlünk távol élő magyarok számára is megvan anyanyelvünk ápolásának, a honi kultúrájukkal

való kapcsolatnak, egyszóval magyarságtudatuk megőrzésének és továbbörökítésének lehetősége.

A kongresszus előadásait most is egy központi tárgykör fogta egybe: a magyar nyelv rétegződése. Hogy szemléltessük, milyen gazdag változatosság bomlott ki ezen belül, egypár jellemző témát: a „kétnyelvűség” sajátos formái: köznyelv és irodalmi nyelv, köznyelv és nyelvjárás; területi nyelvváltozatok; szaknyelvek és csoportnyelvek; szociolingvisztikai vizsgálatok; az értelmiség nyelvhasználata; a gyermeknyelv rétegződése; az ifjúsági nyelv; iskolások nyelvi magatartásformái; nyelvrétegek a rádióban; társadalmi rétegződés és keresztnevéadás; nemzedékek szókincs-változásai; – területi és társadalmi rétegződés a romániai magyar névhasználatban; a franciaországi magyarok beszéde; amerikai magyarok nyelvhasználata; a burgenlandi magyarok nyelvkeverése; a vajdasági magyarság és az idegen szók; – a

beszél nyelv; a köznyelv és a sportnyelv; a szaknyelvek nemzetközi rétege; a politikai nyelv és az idegen szók; rétegnyelvek, szaknyelvek és a fordítás; a tantárgyak és tankönyvek nyelvi problémái; – tájnyelv és szépirodalom; népnyelvi jelenségek Nagy László lírájában; mai költészetünk szóhasználata.

Az 1988-i, V. kongresszusra szintén összefoglaló tárgykört tűztek ki: a magyar nyelvtudomány múltja és jelene.

A szombathelyi találkozó előtt – a külföldi vendégek jöveteléhez igazodva – tartotta ülését az Anyanyelvi Konferencia védnöksége, amely a Magyarok Világszövetségének keretében a külföldi magyarság anyanyelvének és nemzeti kultúrájának megőrzését szolgáló mozgalom irányítja. Megállapították, hogy növekszik a népszerűsége a külföldi magyar fiatalok itthoni nyaralótáborainak s az idegenben magyart tanító pedagógusok tanfolyamának. Megvitták a külföldi magyar gyerekek számára készült nyelvkönyveket és ismeretterjesztő munkákat. Remélhető, hogy ezek segítségével az 1985-i anyanyelvi konferencián még lendületesebb fejlődésről számolhatnak majd be.

A Magyarok Világszövetségének kezdeményezése volt, hogy budapesti találkozóra és tudományos tanácskozásra hívja meg a külföldön működő magyar orvosokat. Kiváló alkalom volt ez, hogy szakmai tapasztalatok és eredmények átadásával hozzájáruljon a hazai orvostudomány fejlődéséhez, de jelentősen erősítheti a külföldi magyar értelmiségieknek kultúráinkal és az anyanyelvvél való kapcsolatát, az orvosi szaknyelv vonatkozásában is. Kívánatos volna e termékeny ötletet más szakmai csoportokra (mérnökök, gazdasági szakemberek, művészek, írók csoportjára) is kiterjeszteni.

Érdekes megfigyelésre nyújtott alkalmat a tanácskozáshoz kapcsolódó televízióriport. Egy idős orvos, aki évtizedek óta él Spanyolországban, olyan ízes közvetlenséggel beszélt, mint gyermekkorunk falusi doktorbácsija. Egy fiatal doktornő viszont, aki csak néhány éve került ki Németországba, idegenen kiejtéssel, szavakat keresgélve erőlködött össze néhány mondatot. Elgondolkasztató példák: mi az a belső erő, amely idegen elszigeteltségben is romlatlanul megőrzi az anyanyelvet, s milyen egyéniség-

zavar készletet valakit arra, hogy gyors, elcsúszott alkalmazkodással lemondjon legértékesebb szellemi örökségéről: anyanyelvről?

Szűkebb körű nemzetközi találkozó színhelye volt Veszprém: z anyanyelvi és kommunikációs nevelés kérdéseit vitatták meg tíz ország szakemberei. Abból kiindulva, hogy a nyelv a gyermek szellemi fejlődésének alapja, és a tanulás, ismeretszerzés legfontosabb eszköze, az öt-hat évesek oktatása állt a megbeszélések központjában. A nyelvtannak fontos, de későbbi szerepe van a nyelvhasználat tudatosításában; az alsó osztályokban a beszéd-készség kifejlesztése a lényeg. Erre irányul az a kísérleti program, melynek eddigi eredményeit és tanulságait biztatónak mondják. Nagyon ideje már, hogy zsákutcában topogó, reformok, tantervváltozások és tankönyvcserék közt tévelygő anyanyelvi oktatásunk megtalálja a helyes utat. (A kudarcot nemcsak a pedagógusok panaszai jelzik, hanem az egyetemi és főiskolai felvételi dolgozatok meghökkenítő hibái is – éppen a magyartanárnak jelentkezők tollából.)

Az Ifjúsági Magazin augusztusi száma egy miskolci gimnazista levelét közli (névvel) a tankönyvekről. Némi képet kaphatunk belőle az ifjúság vélekedéséről: „A két irodalomkönyv olyan, hogy még a semmi is jobb.” Példákat idéz belőlük; ezek a könyvek jellemző stílusformáit szemléltetik: a tudóskodást és a szépelgő irodalmiaskodást. „Ezt érte meg egy 15 éves gyerek! Így akarják velünk megkedveltetni az irodalmat! És ilyen akad bőven. Idézhettem volna más könyvekből, azok sem sokkal különbek. Kinek írják ezeket? Év elején tett egy könnyelmű ígéretet a történelemtanárnak: aki hibát talál a tankönyvben, kap egy ötöst. Hamarosan leállt az ötösök osztogatásával, mert túl könnyen lehetett potya ötöst szerezni. A reformtankönyveknek tehát meglett az eredményük. A tananyagot ugyan nem tudtuk elsajátítani belőlük, de megtanultuk lefordítani a magyar leckéinket magyarra, s hogy lehet az egyszerű dolgokat legbonyolultabban megfogalmazni.”

Ha levonjuk e véleményből a fiatalos, ellenzékieskedő túlzást és a diák ösztönös elfogultságát az iskolával szemben, azt hiszem, akad benne mégis megfontoltni való.

K. M.

eszközei, hanem elsősorban három sík érzékeltetésére szolgálnak: a borús természeti világra, a költő fájdalomra, a gyászoló gyülekezet együttérző hangjára utalnak. A pontcsoportok nem formális jelek; figyelmeztető szerepük van, egyszersmind a három síkon történő szomorú események hangulati összeggzői, s a helyzet elképzeltetésének, a látatásnak is kitűnő eszközei: *Sír kint az ég... Sír s anyját temeti | a költő... „Hogy sir! Óh, hogy szereti!”... A pontozás érzelmi jelentősége a versben két helyen erősödik fel, a gondolatlátszást itt engedti szabadjárja a három pont: *de ha anyádtól búcsúzik a szív, | úgy érzed, metszik a gyökereid...; s hogy (hányszor) úntad!... Ezeket a mondatokat nem lehet lezárni, az érzéseknek gátat szabni.**

A Szabó Lőrinc-i gondolati líra sohasem nélkülözötte a logikai elkülönítés eszközeit: a pontot, vesszőt, kettőspontot, pontosvesszőt stb. Közülük a két utóbbi szövegbeli szerepét érdemes összehasonlítani. A pontosvesszőt a sarkításra, a verset uraló ellentétek kiélezésére, illetve érzékletes, szemléletes bemutatásukra alkalmazta: *Mert lehetsz asszonyt, jót is, eleget; | de ha anyádtól búcsúzik a szív, úgy érzed, metszik a gyökereid... Igen jelentős kiemelő szerephez juttatja a kettőspontot is. Bár a versben elsősorban összeggző, felhívó jellege domborodik ki, hatása mégis eltér a megszokottól, mert itt mindig a nyomasztó, végzetes következményre utal: *S eszedbe sok teher: | Ó hordta!... hogy üres a vég s mind hiú a gyász: | Faj, nincs holnap! Faj, nincs feltámadás.**

A versben egyszer előforduló (kérdőjel, zárójel stb.), illetve a megszokottabb használatú írásjelek stílárius hatásának elemzésétől már eltekintettek. Az eddigiek is meggyőzhettek bennünk arról, hogy Szabó Lőrinc művészi érzékkel, nagy biztonsággal kezelte a központosítást, s hogy az írásjelekben rejlő kifejezőerőt mondanivalójának szolgálatába tudta állítani.

Dobóné Berencsi Margit

Móra Ferenc Könyvkiadó, 1983.

Közműveltségünk színvonalának emelésében egyre nagyobb szerep vár az értelmező szótárakra. Fontos, hogy ráneveljük a fiatalokat: ne restelljék vallatóra fogni az alig értett vagy ismeretlen szavakat. Ebben a „vallatás”-ban hathatós segítséget nyújt Tótfalusi István író és műfordító könyve

A Vademecum (:vademékum; latin szó: velemjáró könyvecske) főként 14–18 éves olvasóknak készült, hogy bevezesse őket a szótárforgatás mesterségébe, s tudatos, igényes nyelvhasználatra neveljen. Ez a szándék vezeti Tótfalusi címszóanyagának összeállításában, szótára szerkezetének, stílusának és módszerének kialakításában. A szócikkek zöme latin vagy görög eredetű nemzetközi műveltségyszavakat értelmez. Egy másik fő csoportba a letűnő paraszti életmód, a hajdani katonaelet, a kiháló mesterségek és a vallási élet szókincsének legfontosabb elemeit sorolja a szerző. A harmadik csoportot klasszikusaink régies és tájnyelvi szavai, továbbá ritkábban használt és félreértett köznyelvi szavaink alkotják.

A kötet sokrétű ismeretanyagot ölel föl. A címszavak tárgyalása értelmezéssel kezdődik. Ebből beleszövednek a legfontosabb világnézeti, történelmi és egyéb közismereti tudnivalók. A szavak

jelentését és helyes használatát találó köznyelvi példák és irodalmi idézetek világítják meg. Végül feltárul a szó eredete, rövid története, szócsaládja. Ez a rész nem egy meglepetést tartogat. Ki gondolná az ifjú olvasók közül, hogy *böszörmény* szavunk a *mu-zulmán* változata, s az *emir* összefügg az *admirális* arab megfelelőjével?

A kötetben következetesen érvényesül a nyelvvelő szándék. Értelmezéseiben bőven él rokon értelmű szavakkal, s ahol lehet, a címszó ellentétes párját is megadja. Stílusminősítései finoman árnyaltak; arról tájékoztat velük, melyik szót milyen szövegkörnyezetben használhatjuk. A Pellegér című függelék külön is meg tárgyal mintegy kétszáz olyan szót, melyet többnyire helytelenül alkalmaznak.

Tótfalusi könyve nyelvészeti és pedagógiai szempontból egyaránt értékes. Bár meglepően gazdag anyagú, mégsem érezzük zsúfoltnak, mert előadása természetes és fordulatossá. Szinte észrevétlenül fejleszti a nyelvérzékét, s kedvet ébreszt a nyelv tanulmányozására. Nyelvtörténetileg megalapozott, pontos szómagyarázataival az irodalmi művek mélyebb megértéséhez segít hozzá, szabatos fogalomalkotásra, összefüggések kutatására ösztönöz.

Balassa László

VAS MEGYE FÖLDRAJZI NEVEI

Szombathely, 1982.

Az országos mozgalommá szerveződött földrajzinév-gyűjtésnek legutóbbi termése a gazdag Vas megyei kötet. A munka az előző gyűjteményekben (Zala, Somogy, Tolna) kialakult elvek szerint készült, a helyi sajtóságokhoz igazodva (vegyes lakosságú, változatos felszínű megye, mozgalmas történelmi, régi kultúrtáj).

A kötet a megye 231 településének minden megnevezett pontját, tájrészletét számba veszi, s a gyűjtők följegyezték a helységnevek naiv vagy tréfás eredethagyományát – néha rátapintva a lényegre – és a szokásos falucsfőlokat is (Rátótl!). A mintegy 30 000 adat tükrözi a felszíni viszonyoknak és a gazdálkodás módjának változásait, hatalmas anyagot kínálva további tudomá-

nyos feldolgozásra, nyelvjárási szempontból is.

Már néhány község cikkébe belelapozva kibontakozik a falvak évszázados életrendjének és társadalmi-gazdasági viszonyainak jellemző képe, például az ilyen nevekből: *Bíró-rét*, *Jegyző-föld*, *Pap-tag*, *Mester-lakás* (a tanítóé), *Zsöllértelep*, *Cigányszer*, *Káposztáskert*, *Nemesek erdeje*, *Tilalmas* (-erdő), *Akasztó-domb*, *Mise-út* (ezen jártak a szomszéd templomos faluba).

A szinte mozdulatlan múlt mellett azonban a kavargó történelem is hagyott jeleket e helynevekben. A törökvilág emléke sok falu határneveiben él: *Török-domb*, *-kút*, *-templom* stb. A kuruçkorra utal a *Táborhel* Kemesmihályfán; 1848–9 eseményeire pedig a püspökmolnári *Horvát-düllő*. De az utóbbi száz év történelme is eleven a vasi

helynevekben. A tömérdek *Petőfi* és *Kossuth utca* és a királynőről nevezett *Erzsébet-kertek* a néptisztelő emlékeztetést bizonyítják. Bögötén a művelődési ház régi *Cocilista iskola* neve Batthyány Ervin kezdeményére emlékeztet. A *Proletár-házak*, *Poletár-szer*, *Oncsa-telep* a húszas évek nincstelenjeinek juttatott telkeket jelölik. Végül az utolsó háborús hónapok, majd a nagy sorsváltás eseményeit örökítik meg az ilyen nevek: *Bombalikak*, *Németek útja*, *Ruszi-temető*, *Sztálin-föd*.

Vas megye földrajzi névanyagának jellegzetessége a sok *Római alagút*, *-csatorna*, *-hid*, *-sánc*,

-út megjelölés, a pannóniai múlt örökségeként. Érdekes nyomok vannak arra, hogy Napóleon csapatai 1809-ben itt is jártak: a *Francia-árok*, *Francia-futás* név is ilyen adat.

De a történelem mellett igen elevenek a helynevekhez fűződő hiedelmek, babonák, balladás és anekdotás történetek (*Halál-híd*, *Lányörzö-sűrű*, *Lakodalmás-rét*), s meg-megcsillan bennük a nép humora is. A *Kódis-tag*, *Bárnevóna*, *Nyög-telek*, *Haverföd* (a földosztók „haverjai” kapták) s az istállóból átalakított *Lókultúr* néhány példa erre.

Kovalovszky Miklós

A NÉPNYELV ÚJABB „FÖLKINCSELÉSEI”

Gazda József: Így tudom, így mondom. Gazda Klára: Gyermekvilág Esztelneken.

Fábián Imre: Bihari gyermekmondókák.

Bukarest, 1980., ill. 1982.

Három rokon tárgyú romániai könyvről számolok be. Közös bennük a cél: menteni a menthetőt, lejegyezni a régi élet utolsó kortanúinak emlékeit s megmutatni az utódoknak, miként éltek, beszéltek apáik, nagyapáik.

Gazda József mintegy háromszáz erdélyi falusi ember vallo-mását gyűjtötte egybe, átfogva szinte az egész romániai magyar nyelvterületet. A könyv fejezetei végigkísérik a falusi ember életét a születéstől a halálig. Az egyszerű emberek azon a képi nyelven fejezik ki magukat, amely a népköltészetnek és az irodalomnak is sajátja: „A legtöbb rigi ház sárból meg fából vót csinálva. Az ablakok is alacsonyak, kicsi üveges ablakok vótak, összedrótozva, hogy a boszorkányok, ahogy a tejet kitétték az ablakba, ne vigyék el... Ákinek fű vót az udvarán, azt mőndták: Parlagos udvaron fekszik a szegénység. Nincsen gané az udvarán, ez azt jelentette, nincs semmije, az szegény ember...”

A Gyermekvilág Esztelneken néprajzi monográfia. Szerzője a

„porban játszó gyermekek”-től a „bajuszos legények, kontyos nagyleányok”-ig kíséri egy háromszéki falu életét. Ebből ágyazza be játékkincsüket, s közli a faluban ismert nyelvtörőket, csüfolókat, tréfás feleletöket. Használva szemelgetheti őket mindenki, aki közelebb akar kerülni a gyermek világához.

A harmadik könyv, a Bihari gyermekmondókák hetven helységből összegyűlt hatizen mon-dókát tartalmaz, 16 000 verssor terjedelemben. E munkának, tudjuk, voltak jeles előzményei. Gondoljunk csak a Nagyszalontai gyűjtésre, Szendrey Zsigmond és Kodály munkásságára.

A népköltési műfajok közt a mondóka amolyan kis Hamupipőke, de alapvető szerepe van az ember életében: az anyanyelv el-sajátítását, a költészet fölfedezését, ritmusával és dallamával pedig a zenei anyanyelv megalapozását szolgálja. Hiszen a kicsi gyermeknek a nyelv zene és játék is, ezért dúdol, mondogat sok-szor a felnőtt számára értelmetlen dalokat, szavakat, élvezi az ilyen refréneket, réjákat. Kodály szavaival élve: „örül a tisztán zenei kaleidoszkópnak, mint a színes kavicsnak”. Ezekből kedvünkre válogathatunk az utóbbi kötetben is.

Heltainé Nagy Erzsébet

HELYESBÍTÉS

Lapunk 1983/2. számában összefoglalót közöltünk a tizéves „Édes anyanyelvünk”-versenyről, és felsoroltuk azokat a kiváló pedagógusokat is, akik eredményes anyanyelvi nevelésükért, több versenyző fiatal sikeres felkészítéséért elnyerték Sátoralja-újhely város emlékplakettjét. A névsorból sajnálatos technikai hiba folytán kimaradt dr. Márvány Jánosné (Szeged) és Vajda Józsefné (Hatvan) neve. A két pedagógus 1978-ban, illetve 1979-ben kapta e nagy erkölcsi elismerést jelentő kitüntetést. Elnézésüket kérjük a megkésétt közlésért.

HOZOTT ANYAGBÓL

Szabad-e felhasználni a sajtónyelvben a klasszikussá érett, hagyomány megszentelte verssorokat, címeket? S ha szabad, hogyan tegyük, és hogyan ne? Ekörül zajlott a múlt évben folyóiratunk hasábjain Gallasy Magdolna és Grétsy László kollegiális eszmecsereje (mert akkora nem volt közöttük a véleménykülönbség, hogy vitáról beszélhetnénk). Ha kissé megkésve is, ebbe az eszmecserebe szeretnék most bekapcsolódni, megpróbálva egyúttal némiképp megszerezni is az ide tartozó nyelvi jelenségeket. (Példáim közt akad majd egy-két régebbi is, ugyanis elég régóta gyűjtöm az ilyen típusú adatokat. De talán ezek sem vesztették még el minden érdekességüket.)

Mielőtt azonban ebbe belefognék, hadd jegyezzem meg, hogy szó szerinti idézetek vagy kevésbé kötött szöveggé variációk természetesen nemcsak a sajtónyelvben fordulnak elő: egyaránt szívesen él ezzel a stílusesszékkel a csibésznyelv, a nagyvárosi argó (gondoljunk csak a Hernádi Miklós Közhelyszótárában felsorakoztatott „ferdítések”-re!) és az értékkála másik végpontján a magas költészet (talán elegendő, ha itt csak utalok Arany János Petőfi-idézetére az Emlények III. részében vagy Devecseri Gábor Erdő című versének megrendítő Dante-parafraízására). Nincs hát abban semmi meglepő, hogy a tömegtájékoztató nyelv is kapva kap az idézés, utalás nyújtotta hatáslehetőségeken.

Hogyan nyilvánul meg a sajtónyelvnek ez a sajátos vonzalma egy részterületen: a címadásban? A továbbiakban ezt próbálom meg példák tükrében bemutatni.

A „hozott anyagból” való sajtónyelvi címadásnak két fő válfaja van aszerint, hogy a felhasznált nyersanyag (idézet vagy cím) megőrzi-e eredeti alakját, vagy többé-kevésbé módosul, variálódik. Ebben a cikkben az előbbi típussal foglalkozom, a variált idézésre egy más alkalommal szeretnék sort keríteni.

Lássuk először azokat a címpéldákat, melyekben egy-egy idézet válik lényegében változatlan alakban újságcímmé! Az első három címnek az a közös vonása, hogy mindegyikük József Attilaverséből való: *Álmában csöngtet egy picit* (Magyar Hírlap mell., 1983. jan. 29. 4); *Irodalomról vagy más ily fontos emberi lomról* (Új Tükör, 1980. nov. 30. 23); *„Fehérek közt egy európai”* (Élet és Irodalom, 1980. szept. 6. 11; bár ez

utóbbi a tárgyrag elhagyása miatt akár variált idézetnek is tekinthetnénk).

A címmel választott idézet többnyire közvetlen összefüggésben van a vele ellátott műsorszám vagy írásmű tartalmával. A fiatalok népzenei műsora a televízióban ezt a címet kapta: *„Aki dudás akar lenni”* (1. műsor, 1980. szept. 14.). Az emigrációba kényszerült Kossuth angol nyelvű levelének kalandos hazajuttatásáról *Kossuth Lajos azt üzenté...* címmel olvashattunk (Magyar Nemzet, 1980. dec. 25. 15). Végül egy Zalka Mátéról megemlékező cikkecske ezt a címet kapta: *Száz halálon át* (Utazási Magazin, 1983. 9. sz. 11; idézet-töredék a Nemzetközi brigád indulójából). Még a legelcsépeltbb idézetből is válhat jó cím, ha olyan tárgyú cikk fölé kerül, amely valamilyen kézzelfogható kapcsolatban van a szállóige eredeti környezetével. A *Lenni vagy nem lenni* tipikus közhelycím (már kiforgatott változatai is azok). De ha ezzel a címmel a Dánia elleni „sorsdöntő” labdarúgó-mérkőzés esélyeit boncolgató tudósítás fölött találkozunk, a humoros hatás nem marad el (Népszabadság, 1983. máj. 29. 12). Néha azonban csak látszóla-

gos, szójátékszerű az összefüggés a cím és a tartalom között. Ki hinné például, hogy a *Ha még egyszer azt üzeni* című glossza (Élet és Irodalom, 1980. szept. 6. 9) az író-olvasó találkozók viszásságáival foglalkozik?

Nem kevésbé gyakori, hogy valamilyen címet (irodalmi mű címét, film- vagy színdarabcímét) használják fel alaki változtatás nélkül sajtónyelvi cím gyanánt. Görgy Gábor *Karácsonyi ének* című tárcája (Magyar Nemzet, 1980. dec. 25. 5) azt a típust képviseli, amelyben közvetlen összefüggés van a cikk tartalma és a címet eredetileg viselő mű között. Ugyanis az író a Dickens-elbeszélésből kiindulva és ahhoz vissza-visszatérve bontakoztatja ki a karácsonyi tárca gondolatmenetét, s jut el a megszívlelendő végkicsengésig: az ünnepi érzelmeket „fényesen kellene tartani” év közben is.

Többnyire azonban csak hasonlóság, párhuzamosság van az eredeti műnek és az újságicikknek a témája között. A *Pokoli torony* című hír (Esti Hírlap, 1983. szept. 3. 12) arról tudósít, hogy Ausztráliában megingott, majd süllyedni kezdett egy tengeri fűrótorony, de a munkásokat sikerült kimenteni. *A boldog ember*

(Labdarúgás, 1981. 7. sz. 35) egy volt futballista, aki társadalmi munkában segíti a helyi kiscsapatot, és szabad idejében labdarúgó-émlékeket gyűjt. *Az élet álom* című cikk (Magyarország, 1983. szept. 4. 18) munkaidejük egy részét alvással töltő munkásokról, tisztviselőkről szól.

Az újságíró, aki cikkét ilyenfajta címmel látja el, rendszerint nem is gondol arra az irodalmi műre, amelytől a címet kölcsönveszi. Más a helyzet olyankor, amikor tudatosan játszik valamely népszerű könyvnek a címével. Az efféle, szójátékos címadás az eredeti és a másodlagos értelem kettősségén alapul. *A 22-es csapdája* (Népsport, 1983. márc. 2. 2) a 22. sz. Volán nevű labdarúgócsapat győzelméről számolt be, a fővárosban nagy károkat okozó, száz kilométeres sebességgel száguldozó szélvihar pusztításait pedig egy ilyen című cikk összegezte: *Elfújta a szél* (Magyar Nemzet, 1983. jan. 20. 6).

A változatlan szöveggel újságicímestett idézeteknél és címeknél érdekesebbek is, gyakoribbak is a variált címek. Ezek a szállóigét vagy a közismert címet megváltoztatott alakban idézik fel. Róluk azonban már csak egy másik cikkben szólhatok.

Kemény Gábor

DALLOS KÉPESSZÓTÁRA

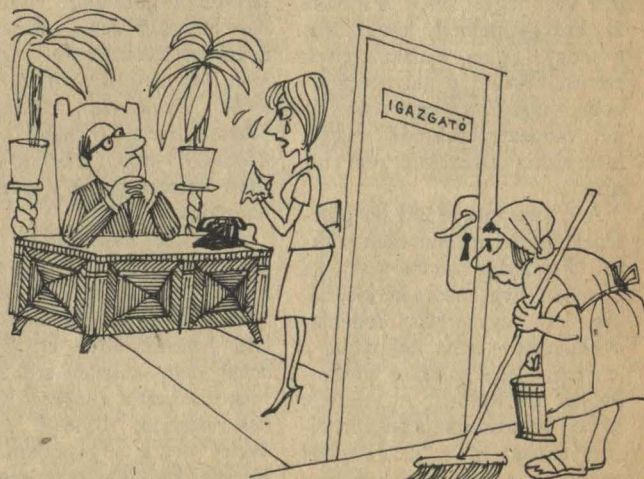

Szexcentrikus

- Történt már vacsora-ügyben intézkedés?

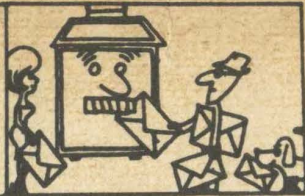

Stabil forint

- Csúpan egy kis odafigyelésre lenne szükség

POSTALÁDA

Esbeta vagy Erzsébet? – Pék József – 1032 Budapest, Bécsi út 227. – az iránt érdeklődik, hogy anyakönyveztetetheti-e születendő leánygyermeké számára az *Esbeta* nevet, amely igen megtetszett neki a Kórház a város szélén című tévéfilmsorozatot nézve.

Sajnos nemmel kell felelnünk. Az Ön által írt névforma egyébként nem is létezik, bizonyára hallás után írták le tévesen a cseh *Alžběta* nevet, melynek *Elžběta* változata szerepel a Rádióújságban, az említett filmsorozat szereposztásában. (Ezek kiejtése megközelítően álzsbjeta, illetve elzsbeta.) Ez a név a legtöbb nyelvben *Elizabeth* formában él, magyar alakváltozata pedig *Erzsébet*. Nem lenne kívánatos, hogy olyan idegen névformát vegyünk át a hagyományos *Erzsébet* helyett, amely csak a cseh és a szlovák nyelvben ismeretes, nálunk viszont szokatlan írása és helyes kiejtése gondot okoz. Az *Erzsébet* névnek számos más, részben rövidített változata is bejegyezhető az anyakönyvbe, pl.: *Betti, Bettina, Elíz, Eliza, Elza, Izabella, Liza, Örzse, Zsóka*. Egy részük idegen eredetű ugyan, de több nyelvterületen elterjedtek, s már Magyarországon is ismerősen csengő nevek. Az *Örzse* és a *Zsóka* pedig az *Erzsébet* magyar becéző formái közül vált önálló névvé. Ha Ön az *Erzsébet* nevet adná gyermekének, több becézőnévvel szólíthatná, mintha bármely más nevet választana. Csak néhányat idézünk mutatóba: *Böbe, Bözsi, Böske, Csöre, Erzsi, Erzsók, Pere, Perka, Perzse, Perzsi, Pörzse, Pöszke, Sebe, Zsébi* stb.

Bíró Ágnes

Gondozásában – kiadásában. – Vámos Elemér olvasónknak – 1124 Budapest, Hegyalja út 61. – a *gondozásában* ragos szóalak használatával kapcsolatos kérdésére a következőket válaszoljuk:

A *gondozás* nemcsak gondviselést, ápolást, ellátást jelent. Kialakult egy új értelme is, éppen a felszeg szóismétlés elkerülése érdekében. Jobban hangzik ugyan is – véleményünk szerint –, ha azt mondjuk: ez a könyv a Magvető *Kiadó gondozásában* jelent meg, mint: a Magvető *Kiadó kiadásában*.

ban. Olyannyira elterjedt ez a használat, hogy a Magyar értelmező kéziszótár is közli. Meghatározása így szól: „*vkinek a gondozásában*: úgy jelenik meg vmely mű, hogy a kiadást vki szakszerűen előkészíti.”

Azt persze mi is helytelennek tartjuk, ha úton-útfélen ezzel a szóval találkozunk. Abban egyet értünk Önnel, hogy vannak olyan helyzetek, amikor fölösleges használni, s jobb helyette a *kiadásában*. Így például helyesebb a lakásfelmérő nyomtatványok kiadásáról, mint gondozásáról beszélni.

Balogh Judit

Honnan ered a székely népnév? – kérdezi Erős Teréz jugoszláviai olvasónk.

A *székely* népnév eredetére vonatkozólag többféle elmélet is van. A tudomány azonban még nem mondta ki a végső szót abban, hogy melyiket fogadja el. Kiss Lajos földrajzi neveket magyarázó könyvében (Földrajzi nevek etimológiai szótára, Budapest, 1978) azt írja a székelyekről, hogy a Volga melléki törökök egyik csoportjának a nevét viselik. Ez a név: *eskil*. Valamelyik törzset hívhatták így. – Nálunk kezdetben nem magyar anyanyelvű papok írtak, mégpedig latinul; ők a magyar személy- és helységneveket hallás után jegyezték le. Így az Erdélyben meghúzódó csoport *siculi* (kiejtve: szikuli) lett, belőle alakult a *székely* szó. – A mai történettudomány magukat a székelyeket a honfoglaló magyarok egyik törzsének tartja, akiket később

(XI–XIII. sz.) telepítettek a határterületekre őrsgül.

Egedy Mária

Határozott névelő személynévek előtt. – Lovas Ágnes olvasónk – 6000 Kecskemét, Petőfi Sándor u. 1. – kifogásolja, hogy a rádióban, a televízióban és a mindennapi beszédben egyaránt minduntalan csak határozott névelővel együtt lehet hallani a személynéveket.

Valóban terjedő divatról van szó. Az utóbbi időben azt tapasztalhatjuk, hogy a névelőtlen forma szinte teljesen kiszorult a mindennapi használatból, annak ellenére, hogy nyelvtanaink jórészt éppen ezt említik az igényes beszéd nyelvhelyességi követelményeként. A szabály szerint a választékos nyelvhasználatban a magukban (tehát nem jelzős szerkezetben) álló személynévek elé nem kell névelő. Eszerint így helyes: „Láttam *Annát*”, nem pedig így: „Láttam *az Annát*”.

Éber szemmel, füllel

VANNAK MÉG CSODÁK!

Az Ország-Világ 49. számának *Csodák és csibék* című cikkében olvashattuk ezt a furcsa mondatot:

(Beküldő: Vida Ferencné, 1148 Budapest, Nagy Lajos király útja 98/B)

Ha csak azt nem nevezzük kényeszernek, hogy közeli rokonai segítőkészségének hiánya miatt kevésbé szívesen távoli rokonaival volt kénytelen egyezkedni... Mert valójában ezen a képtelen érven alapult a per. No meg azon a ki nem mondott bosszúságon, hogy a végrendelettel az örökösöknek szerencsésülk volt, hiszen szinte az ölkibe pottyant a vagyon. Csakhogy a végrendelet egyértelműen és feltétel nélkül a fiatalok javára szól, s ezt tudomásul kell venni.

Tudjuk, Kuroszava minden jelenetsort pontosan kidolgozott, megfestett magának előre, de nem azért, hogy hiteles, csak élethű legyen. A hetven évet betöltött, közel huszonhat filmet forgatott rendező a múltat és jelent saját korának végleteivel képzelte és magasztosította fel. Mutatott példát, használt fál benne humort, ténny, romantikát.

Nehogy azt higgyék mostan, hogy ez a másik, a cédulán szerepelt névű hivatalnokkal viszont bevásároltam, mert ez egy régi típusú bürokrata. Még talán az elsőnél is kedvesebb, és érti is a munkáját: azonnal közli velem, hogy a faszén-kartoték a baloldali rolós-szekrényben van, alulról jobbra, holnapra kihúzzák,

A keltetőben régi mester, Csepregi György kalauloz, aki 18 évesen, lassan már a negyedik évtizedét betöltve tevékenykedik e szakmában.

Egy 18 éves fiatalembertől ez bizony nem kis teljesítmény!
T. Urbán Ilona

NEM MINDEGY!

(Magyar Nemzet, 1982. máj. 18.)

A rokonokat, ismerősöket – kevésbé vagy jobban – inkább *szívesni* (azaz elviselni, kedvelni, szeretni) szokás. *Megszíveselni* pedig a jószándékból fakadó tanácsokat, intelmeket célszerű.

T. Urbán Ilona

FORGATOTT RENDEZŐ – ÉS TÁRSAI

(Ország-Világ, 1982. ápr. 14., 11. l.)

(Ludas Matyai, 1982. ápr. 8., 9. l.)

A tömör fogalmazás nagy előny, de csak akkor, ha nem okoz zavart a megértésben. Az értelmetlen *betöltött* vagy *forgatott rendező*, a *szerepelt névű hivatalnok* kifejezés a tömörségre törekvés, a túl tömör fogalmazás rosszul sikerült terméke. Jobb lett volna oldottabban, egy kicsit hosszabban, ilyenféleképpen szerkeszteni: *A szerző, aki már elmúlt 70 éves, s közel huszonhat filmet forgatott...*, illetőleg: Ne higgyék, hogy ezzel a másik *hivatalnokkal*, *akinek a neve a cédulán szerepelt...*

T. Urbán Ilona

Irodalmi művek egész sora bizonyítja azonban, hogy a használat sohasem volt ilyen merev. Móricz Zsigmond Rokonok című regényében szerepel ez a mondat: „Pista most a szemébe nézett Kardicsnak” (283. l.), de ez is: „Viccel a Berci bácsi” (277. l.). Arany János a Toldiban szintén leírta mind a két formát: „Gyepszéken fejrlik Toldi Lőrinc háza” (VI. ének), illetve: „Nemdenem a Toldi Lőrinc fia volnál?” (XII. ének). Gárdonyi Géza Hosszúhajú veszedelem című kötetében is váltakozva használja mindkét alakot, s ez még szereplőinek a jellemzését is szolgálja. Az idős juhásznő így beszél a fiáról: „Majd iszen nem tudom, mit szól rá a Dani, ha meggyön?” (93. l.), a „kisasszonyos” viselkedésű fiatal juhásznő pedig eképpen említi a fiút: „Ha ezt Dani megtudja...” (107. l.). Néhány kiragadott mondat Mátyás Iván A siker fényében című írásából: „Jánosnak reneteg meghívása van...”; „Bejött már Rakonczai?”; „Tárlata is volt a Valkay Gézának”; „... itt volt a Szenté Béla”; és még tovább sorolhatnám a példákat mind a két formára szép számmal.

A mindennapi nyelvhasználatban – s ezt mutatják az irodalmi idézetek is – eleinte inkább csak a bizalmas, népies hangvétel jellemzője volt a névelős forma, s régóta általánosan elfogadott szokás még egy-egy kisebb vagy nagyobb körben ismert, népszerű személy nevét névelővel emlegetni. Ezt a bizalmas hangulatát ma is őrzi a névelős személynév. Éppen ezért igazat kell adnunk olvasóknak abban, hogy az általa említett példákban: „megtárgyaltuk a Kovács István elvtársal...”; „... a helyszínen találtuk a Tóth Pál kollégát...”; „... a Varga Péter tanuló dicséretben részesítjük...” tanácsosabb lett volna a nevek elől elhagyni a határozott névelőt, mivel az efféle hivatalos tudósítások, értesítések szövegébe nem illik bele.

Felde Györgyi

Egybeírjuk vagy külön? – Papp Márta – 1201 Budapest, Károly u. 82. – helyesírási kérdéseire válaszoljuk:

A kézi munkaerő, gépi munkaerő kifejezések írásakor nem tanácsoljuk a mozgás szabály alkalmazását, azaz a kézimunka-erő, gépmunka-erő írásformát, mert ez az íráskép nem könnyíti meg a kifejezés jelentésének megértését, inkább megnehezíti. A munkaerő elemeinek összetartozása olyan szoros, hogy a szó egységének megbontása nem lenne szerencsés.

A fólia főnévvel alkotott szerkezetek írásának meghatározása sem könnyű. Mégpedig azért, mert ha anyagnévi jelzőnek tekintjük a fólia elemet, akkor szabályaink értelmében külön kell írunk a vele alkotott kifejezéseket. De ha 'fólia alkalmazásával készített' értelműnek fogjuk fel a fóliasátor, fóliaház típusú szerkezetek első elemét, azaz jelöletlen határozós összetételnek tekintjük ezeket a kifejezéseket, akkor az egybeírás a helyénvaló. Véleményünk szerint az utóbbi értelmezés a valóságosabb.

T. Urbán Ilona

Image. – Horváth Gyula – 1085 Budapest, József krt. 64. – arra figyelmeztet levelében, hogy nagy szükség lenne már az image szó helyett egy jó magyar megfelelőt találni.

Köszönjük figyelmeztetését. Véleményével egyetértünk. Sajnos a „védjegy” nem fejezi ki az image tartalmát, sokkal többre, összetettebbre. Együtt jelent egy gyárnak valamennyi rá jellemző tulajdonságát, vonását, sőt hangulatát is, tehát mindazt, ami a tárgyaló vagy a kapcsolatba lépő félben tökröződhet róla. Egyébként latin eredetű szó, s mind a franciában, mind az angolban igen sok jelentése van. A fizika és a televízió szaknyelve is használja, de védjegyszerű értelemben egyik sem. Reméljük, a szaknyelvek kutatói és művelői találnak helyette megfelelő kifejezést.

Egedy Mária

Vállalatok, intézmények megnevezése. – Gulyás Mihály egyetemi hallgató – 1081 Budapest, Népszínház u. 33. – levelében arra hívja föl a figyelmet, hogy az 1982 óta létesíthető új vállalkozási formák (kisszövetkezetek, gazdasági társaságok, munkaközösségek) szaporodása ismét időszzerűvé teszi az elnevezések megvitatását. Igen gyakoriak ugyanis a jellegtelen, homályos, idegenszerű vagy egy kaptafára készült, sablonos nevek.

Régi, sokszor bírált hiba – egy időben a humoristák kedvenc témája – a vállalatok, intézmények mindent egybezsúfoló vagy tekintélyeskedve terpeszkedő megnevezése, amelyet talán saját dolgozóik sem tudnak megjegyezni és helyesen leírni. Kénytelenek tehát nyakatekert rövidítést, mozaiknevet faragni belőle. Úgy látszik, hogy példájukat követve az új kezdeményezés tovább növeli számukat: *Tűzeléstechnikai Berendezés és Alkatrészellátó Társaság* = ENTA-TAT (?), *Agrár*

E hasábokon verseket közlünk. A magyar irodalom kincses-tárából válogatott olyan verseket, amelyekben a költők anyanyelvükről szólnak, a nyelv megtartóképességéről, szépségéről, gazdagságáról, játékoságáról és a szavak varázserejéről.

Szemlér Ferenc: SZAVAK

*Így hallottam én ezt a szót: „Kenyér”,
és „Föld”, és „Só”, és „Ember”, és „Öröm”.
Ki megtanított rájuk, rég nem él,
és felidézni nincsen őt erőm.*

*Fedi volt testét sűrű, renyhe hant,
Vak csont a volt édes-beszédű fej.
A rög alól mégis kicseng a hang,
és nem torzítja semminő zöreje.*

*Hiába tömte száját be a vég,
nyelvét hiába tépte ki a rák:
szép szavaiból épül fel a lét
fogalma bennem, a való világ.*

*Mit sejtek csak zenén, más hangokon,
bennük tapintom és lélegezem.
Varázslatukra lett csak otthonom
az értelem-fagyasztó végtelen.*

*Miattuk érzem, hogy itthon vagyok
a földön... élnem s küzdenem szabad ...
Magamra hát sohase hagyjatok,
világteremtő, hűséges szavak!*

Műszaki Fejlesztési Eredményeket Hasznosító Gazdasági Társaság = AGRINNOV, **Szerelő-Szigetelő Építőipari és Általános Szolgáltató Gazdasági Társaság** = HŐÉPSZER GT; **Editor, Ergonorg, Logic, SPR** stb. Csak ritkán akad köztük olyan, amely világosan és tömören a lényegre utal: *Barkács Faipari Gmk, Boltberendező GT*.

Mintapéldákat adó tájékoztató hasznos lett volna mindjárt kezdetben. Utólag már csak azt ajánlhatjuk, hogy az új vállalkozásokat engedélyező hatóságok a szükséges feltételek elbírálásakor mérlegeljék a választott név megfelelő voltát, nyelvi helyességét is, s ha kell, tanácsolják a módosítását.

Majoros Mihály

Gyakorlatilag. – Kovács Márton – 1023 Budapest, Apostol u. 17. – a című írt kifejezés túlzott mértékű használatát teszi szóvá levelében.

A *gyakorlatilag* szónak a hivatalos nyelvhasználatban egyre nagyobb a divatja. Eredeti jelentése az elmélettel való szembeállításra, a gyakorlatban való megvalósításra vonatkozik. Ma már szinte tartalom nélküli töltelék-szövekként használják, ilyenféle értelemben: valójában, jóformán, tulajdonképpen, voltaképpen. Például: *gyakorlatilag még nem jutottam el odáig, gyakorlatilag az a helyzet, gyakorlatilag még nem állapodtak meg*. Ilyenfajta tartalomtalan használatát mindenképpen kerülni kell.

T. Urbán Ilona